

GAZİ ÜNİVERSİTESİ  
EĞİTİM BİLİMLERİ ENSTİTÜSÜ  
ORTAÖĞRETİM SOSYAL ALANLAR EĞİTİMİ ANABİLİM DALI  
**FELSEFE GRUBU ÖĞRETMENLİĞİ BİLİM DALI**

NECATİ ÖNER'İN MANTIK BİLİMİNE KATKILARI

YÜKSEK LİSANS TEZİ

Hazırlayan  
**Neşe KİLSEDAR**

**Ankara**  
**Haziran, 2010**

GAZİ ÜNİVERSİTESİ  
EĞİTİM BİLİMLERİ ENSTİTÜSÜ  
ORTAÖĞRETİM SOSYAL ALANLAR EĞİTİMİ ANABİLİM DALI  
**FELSEFE GRUBU ÖĞRETMENLİĞİ BİLİM DALI**

NECATİ ÖNER'İN MANTIK BİLİMİNE KATKILARI

YÜKSEK LİSANS TEZİ

**Neşe KİLSEDAR**

**Danışman: Prof. Dr. İbrahim ARSLANOĞLU**

**Ankara  
Haziran, 2010**

## JÜRİ VE ENSTİTÜ ONAY SAYFASI

Neşe Kisedar'ın "Necati Öner'in Mantık Bilimine Katkıları" başlıklı tezi 06.09.2010 tarihinde, jürimiz tarafından Ortaöğretim Sosyal Alanlar Eğitimi Anabilim Dalında Yüksek Lisans Tezi olarak kabul edilmiştir.

Adı Soyadı

İmza

Üye (Tez Danışmanı): Prof. Dr. İbrahim ARSLANOĞLU .....

Üye: Prof. Dr. İsmail Köz .....

Üye: Doç. Dr. Emel Koç .....

## ÖNSÖZ

“Necati Öner’in Mantık Bilimine Katkıları” adını taşıyan bu çalışma, Necati Öner’in mantık anlayışını bütünüyle ele almaktadır.

Lisans öğrencisi olduğum günlerden bu yana ve bu çalışmayı hazırladığım süre boyunca yardımlarını ve çalışma ile ilgili desteğini esirgemeyen, bu konuyu araştırmamı sağlayarak önümde yeni ufuklar açan, böyle önemli bir düşünürü araştırma ve daha yakından tanıma fırsatı veren tez danışmanım ve değerli hocam Prof. Dr. İbrahim Arslanoğlu’na sonsuz teşekkürlerimi sunarım.

Ayrıca birçok konuda önemli kazanımlar edinmemi sağlayan diğer bölüm hocalarımla öğrencisi olmaktan mutluluk duyduğumu da ifade etmek isterim.

Prof. Dr. İsmail Köz hocama, üzerinde çalışmaktan ve kendisini tanımaktan onur duyduğum saygı değer hocam Prof. Dr. Necati Öner’e yardımları, destekleri ve bana olan güvenlerinden dolayı teşekkürlerimi ve saygılarımı sunarım.

Bunun yanında, bugüne kadar hiçbir zaman maddi ve manevi desteklerini esirgemeyerek yanımda olan; anne, babama ve arkadaşım Gözde Nalbantoğlu’na da derin bir minnettarlık duyarak teşekkür ederim.

Haziran 2010

Neşe KİLSEDAR

## ÖZET

### NECATİ ÖNER’İN MANTIK BİLİMİNE KATKILARI

KİLSEDAR, Neşe

Yüksek Lisans, Felsefe Grubu Öğretmenliği Bilim Dalı

Tez Danışmanı: Prof. Dr. İbrahim Arslanoğlu

Haziran 2010, 76 sayfa

Bu araştırma Necati Öner’in mantık bilimine yaptığı katkıları incelemek üzere hazırlanmış ve ortaya koyduğu kavramlara değinilerek mantık anlayışı derinlemesine incelenmeye çalışılmıştır. Araştırma, bu amaçlar doğrultusunda Öner’in mantık anlayışını bir bütün olarak ele almıştır.

Birinci bölümde; araştırmanın amacı, önemi, yöntemi ve konuyla ilgili diğer çalışmalar ele alınmıştır.

İkinci bölümde; Necati Öner’in yaşamı ayrıntılı biçimde incelenmiş, eserleri, ilmi şahsiyeti, felsefi-mantıki çizgisinin temellerini oluşturan düşünsel ilgileri kapsamlı olarak açıklanmıştır.

Üçüncü bölümde; Öner’in doktora tezi ”Tanzimattan Sonra Türkiye’de İlim ve Mantık Anlayışı” doğrultusunda Türkiye’de mantığın tarihsel süreç içindeki seyri ele alınmıştır. Mantık üzerine tanımlar, belli dönemlerde görüşleriyle etkin olan düşünürlerden örnekler verilmiş ve İslam dünyasındaki mantık, Osmanlı medreselerindeki mantık, Tanzimat öncesi ve Tanzimat sonrası mantık anlayışları derinlemesine incelenmiştir.

Araştırmanın çıkış noktasını oluşturmaktadır. Öner’in doçentlik tezi “Fransız Sosyoloji Okuluna Göre Mantığın Menşei Problemi” temelinde Öner’in Fransız Sosyoloji Okulu’nu eleştirisi ve mantığın kaynağı problemi üzerinde durulmuştur. Sınıflama, zihniyet, ilkel düşünce, iştirak, kategori ele alınan başlıca konulardır. Temel zihniyetlere üçüncü bir zihniyet olarak eklenen eleştirel zihniyet kavramı, Öner’in ikinci dereceden zihniyetlere neden tutum adını verdiği incelenen diğer konulardır.

Dördüncü bölüm ise Öner'in mantık anlayışında oldukça önemli bir yere sahip olan aklın ilkelerini içermektedir. "Mantığın Ana İlkeleri" başlığı altında Öner'in profesörlük tezi "Mantığın Ana İlkeleri ve Bu İlkelerin Varlıkla Olan İlişkileri" ele alınacaktır.

Araştırmanın sonunda ise Öner'in mantık anlayışı ile ilgili genel bilgilere ulaşılmış; bu bilgiler tartışılmış ve yorumlanmıştır.

Anahtar Sözcükler: Eleştirel zihniyet, Tutum, Akıl ilkeleri, Zihniyet.

## **ABSTRACT**

### **THE CONTRIBUTIONS OF NECATI ONER TO THE SCIENCE OF LOGIC**

KILSEDAR, Nese

Post graduation Thesis, Department of Teaching Philosophy

Thesis supervisor: Professor Dr. Ibrahim ARSLANOGLU

June 2010, 76 pages

This research is based on the contributions of Necati Oner to the science of logic and also examines Oner's mentality of logic as a whole.

In Chapter 1, the aim of the research, the importance of the research, the way of the research and other researches about the subject are held.

In Chapter 2, the life of Necati ONER, his works, his personality as a scientist, his mentality of philosophy and logic are widely explained.

In Chapter 3, the development of logic in Turkey is held under the influence of Oner's post graduation thesis " The Mentality of Science and Logic in Turkey after Tanzimat". In this chapter some descriptions about logic are given. Also some examples about effective philosophers are given. Logic in Muslim world, Logic in Muslim seminaries of Ottoman Empire, the mentality of logic before and after Tanzimat are deeply analysed.

Forms the starting point of the research. In his Assistant Professor thesis " The Main Problem of Logic According to Sociology School of French" Oner criticizes the Sociology School of French and deals with the problem of the source of logic. Classification, mentality, proto thinking, participation, category, are main subjects that mentioned in this research. Critical mentality that added to the main mentalities as the third mentality and the question why second group mentalities are named as attitude are the other subjects that held in this research.

Chapter 4 implicates the principles of mind which has quite important place in Oner's mentality of logic.

At the end of the thesis, Oner's logic knowledge is argued and interpreted.

Key Words: Critical Mentality, Attitude, Principles of Mind, Mentality.

## İÇİNDEKİLER

|                  |    |
|------------------|----|
| ÖNSÖZ.....       | i  |
| ÖZET.....        | ii |
| ABSTRACT.....    | iv |
| İÇİNDEKİLER..... | vi |

### 1. BÖLÜM

|                               |   |
|-------------------------------|---|
| 1.1.Giriş.....                | 1 |
| 1.2. Problem.....             | 1 |
| 1.3. Amaç.....                | 2 |
| 1.4. Önem.....                | 2 |
| 1.5. Yöntem.....              | 3 |
| 1.6. İlgili Araştırmalar..... | 3 |
| 1.7. Sınırlılıklar.....       | 5 |
| 1.8. Tanımlar.....            | 5 |

### 2. BÖLÜM

#### PROF. DR. NECATİ ÖNER'İN HAYATI, İLMİ ŞAHSİYETİ, ESERLERİ

|                                |    |
|--------------------------------|----|
| 2.1. Hayatı.....               | 6  |
| 2.2. İlmî Şahsiyeti.....       | 8  |
| 2.3. Türk Felsefe Derneği..... | 12 |
| 2.4. Eserleri.....             | 13 |
| 2.4.1. Kitapları.....          | 13 |
| 2.4.2. Makaleleri.....         | 14 |

### 3. BÖLÜM

#### ÖNER'İN MANTIĞI, MANTIĞIN KAYNAĞINI ELE ALIŞI

|                                                            |    |
|------------------------------------------------------------|----|
| 3.1. Mantık.....                                           | 16 |
| 3.2. Mantığın Kaynağı Problemi.....                        | 26 |
| 3.3. Fransız Sosyoloji Okulu'na göre Mantığın Kaynağı..... | 28 |

|                                                             |    |
|-------------------------------------------------------------|----|
| 3.4. Fransız Sosyoloji Okulu'na Eleştiriler.....            | 37 |
| 3.4.1. Kategoriler.....                                     | 37 |
| 3.4.2. Sınıflama.....                                       | 39 |
| 3.4.3. Aklın İlkeleri.....                                  | 40 |
| 3.5. Zihniyet.....                                          | 41 |
| 3.5.1. Temel Zihniyetler.....                               | 43 |
| 3.5.1.1. Büyüsel Zihniyet.....                              | 44 |
| 3.5.1.2. Olgusal Zihniyet.....                              | 46 |
| 3.5.1.3. Eleştirel Zihniyet.....                            | 46 |
| 3.5.2. İkinci Dereceden Zihniyetler.....                    | 48 |
| <br>4. BÖLÜM<br>MANTIĞIN ANA İLKELERİ<br>                   |    |
| 4.1. Öner'in Mantığın Ana İlkelerini Ele Alışı.....         | 58 |
| 4.1.1. Özdeşlik İlkesi.....                                 | 59 |
| 4.1.2. Çelişmezlik İlkesi.....                              | 60 |
| 4.1.3. Üçüncü Şıkkın İmkansızlığı İlkesi.....               | 62 |
| 4.1.4. Yeter Sebep İlkesi.....                              | 63 |
| 4.2. Mantığın Ana İlkelerinin Varlıkla Olan İlişkileri..... | 64 |
| 4.2.1. Özdeşlik İlkesi.....                                 | 64 |
| 4.2.2. Çelişmezlik İlkesi.....                              | 66 |
| 4.2.3. Üçüncü Şıkkın İmkansızlığı İlkesi.....               | 67 |
| 4.2.4. Yeter Sebep İlkesi.....                              | 67 |
| SONUÇ VE DEĞERLENDİRME.....                                 | 69 |
| KAYNAKÇA.....                                               | 73 |

## 1. BÖLÜM

### 1.1 Giriş

Türkiye’de mantık üstüne orijinal eserler veren ve üniversitedeki mantık eğitimi ile ilgili yazmış olduğu eserlerle üstün hizmetleri ile dikkatleri üzerine çeken Prof. Dr. Necati Öner mantık üzerine düşüncelerini yoğunlaştırmış en önemli düşünürlerden biridir. Mantığın ve zihniyetlerin kaynağı problemini ülkemizde tartışmaya açan Öner’in mantık alanında yapmış olduğu çalışmalar üzerinde durulması, incelenmesi gereken eserlerdir. Bu araştırmada Öner’in yazmış olduğu eserler ışığında mantık alanındaki çalışmaları ele alınmaya çalışılacaktır.

### 1.2. Problem

Necati Öner’in Türkiye’de mantık ilmine katkıları nelerdir? Bu katkılara ulaşabilmek için aşağıdaki sorulara cevap aranacaktır:

#### Alt Problemler

1. Necati Öner’e göre mantık nedir?
2. Öner’in mantığın menşei problemine yaklaşımı nasıldır?
3. Akıl ilkelerinin varlıkla olan ilişkileri nasıldır?
4. Aklın ilkeleri doğuştan (apriori) olarak mı zihnimizde önceden vardı?
5. Zihniyetler kaç’a ayrılmaktadır?
6. Zihniyet ve tutum birbirinden farklı mıdır?
7. Öner zihniyet kavramını nasıl ele almaktadır?

### 1.3. Amaç

Türk mantık geleneği içinde Necati Öner, kuşkusuz çok önemli bir yere sahiptir. Onu önemli kılan, bir felsefeci, bir mantıkçı olarak Türk bilim dünyasına kazandırdıklarıdır.

Çalışma, Necati Öner'in mantık anlayışını genel anlamda bir bütün olarak ele almayı amaçlamaktadır. Çalışmada, Öner'in mantık anlayışını sağlam bir temele oturtmak amacıyla, Öner'in yaşamı, ortaya koyduğu yapıtları, onu diğer birçok mantıkçıdan farklı kılan ve mantık anlayışını temellendirmek üzere oluşturduğu terminolojisiindeki kavramlar tek tek açıklanacaktır.

Bu çalışmada başta Necati Öner'in mantığın kaynağı problemine yaklaşımı derinlemesine incelenecektir. Bununla beraber mantıkla ilgili, mantığın kaynağı ile ilgili genel görüşlere mantık tarihi çerçevesinde yer verilecek, düşünürümüzün görüşleri ile benzer veya farklı yönler ortaya konulacaktır.

Bu çalışmanın amacı, Necati Öner'in mantık, mantığın kaynağı, zihniyet, kategori, kavram, akıl ilkeleri gibi konular üzerindeki fikirlerini dikkate alarak Türkiye'deki mantık çalışmalarına katkısını araştırmaktır.

### 1.4. Önem

Bu çalışmada Necati Öner'in düşünceleri ve çalışmaları esas alınarak bazı İslam düşünürlerinin, batılı filozofların, sosyologların görüşleri ortaya konmaya çalışılmıştır. Mantık üzerine çalışmaların az olduğu bir dönemde bu konuyu izah etmek için uğraş veren görüşlerini açıklayarak eser haline getiren Necati Öner'in düşüncelerinin derinlemesine incelenmesi çalışmanın önemini daha da arttırmaktadır. Ülkemizde mantık alanında önemli bir isim olan Öner'in mantık anlayışla ilgili bir çalışma yapılmamıştır. Bu alanda daha önce benzer bir çalışma yapılmamış olması böyle bir çalışma yapma ihtiyacını daha da önemli hale getirmiştir. Ayrıca son yıllarda Öner 'in

mantık anlayışı üzerine, bir yüksek lisans ya da doktora tezi hazırlanmamıştır. Öner'in mantık anlayışı ele alınarak bir sentez ve özgün bir ürün ortaya konmaya çalışılmıştır.

### 1.5. Yöntem

Çalışma, literatür taramasına dayalı betimleyici bir çalışma olup, çalışmada Necati Öner'in mantık anlayışı bir bütün olarak ele alınmaya çalışılmıştır. Bununla birlikte, Öner ile ilgili yazılmış diğer çalışmalar (tez, makale, kitap...vs.) incelenmiştir.

Sözü edilen konuların içeriğini belirlemek için, öncelikle, bir literatür taraması yapılmıştır. Bu yönüyle ilk olarak Öner'in kendi kaleminden çıkan eserlerine yer verilmiş, daha sonra da yine Öner üzerine yazılmış ikincil kaynaklara bakılmıştır. Son olarak da hazır alınan bu bilgiler yorumlanmış ve araştırmacının kendi ifadeleri ile yazıya dökülmüştür.

### 1.6. İlgili Araştırmalar

Türkiye’de Necati Öner üzerine yazılmış çok fazla yapıt bulunmamaktadır. “Prof. Dr. Necati Öner Armağanı”, Öner hakkında yazılan makalelerin toplandığı Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi’nin 1999 yılında yayınladığı armağan kitabıdır.

Prof. Dr. Necati Öner üzerine yapılmış tezler şunlardır:

1. Cevat Satılmış’a ait “Prof. Dr. Necati Öner’in Eserlerinin Felsefi Terimlerinin Tarama Çalışması ” adlı lisans tezi 1992 yılında hazırlanmıştır. Ankara Üniversitesi Dil Tarih Coğrafya Fakültesi Felsefe Bölümü’nde yapılan tezin danışmanı Prof. Dr. Kenan Gürsoy’dur.

Bu çalışmanın hazırlanmasının temel sebebinin, Türkiye’deki felsefe terimlerinde görülen karmaşa ve boşluk olduğu vurgulanmıştır. Bu çalışmayla Necati Öner’in eserleri incelenmiş ve felsefe kavramları çıkartılmıştır.

2. Fatma Sevil Cebeci'ye ait "Necati Öner'in Dil ve Değer Anlayışı" adlı lisans tezi 2006 yılında hazırlanmıştır. Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi'nde yapılan tezin danışmanı Prof. Dr. Murtaza Korlaelçi'dir.

3. Mine Kaya'ya ait "Necati Öner ve Günümüz Felsefesine Katkıları" adlı yüksek lisans tezi 1999 yılında hazırlanmıştır. Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Felsefe Ana Bilim Dalı'nda yapılan tezin danışmanı Abdülkuddüs Bingöl'dür.

Bu çalışmada yüksek öğrenime başladığı tarihten itibaren bütün hayatını, felsefe araştırmalarına ve bu disiplinin öğretimine kendini adayan ve üniversitelerde felsefe eğitiminde önemli izleri olan Prof. Dr. Necati Öner'in genel olarak Türk düşünce tarihine, özel olarak da felsefe alanındaki araştırmalara katkıları ortaya konmaya çalışılmıştır.

4. Cengiz Çuhadar'ın "Necati Öner'de Hürriyet Anlayışı" yüksek lisans tezi 2000 yılında hazırlanmıştır. Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Felsefe ve Din Bilimleri Bölümü'nde yapılan tezin danışmanı Prof. Dr. Murtaza Korlaelçi'dir.

Öner'in "İnsan Hürriyeti" adlı eseri, hürriyet konusunu derinlemesine araştıran, kavramın anlaşılması için sade üslupla konuyu inceleyen, Türkiye'de bu alanda yapılmış çalışmalar içinde en önemlisi olmasından dolayı konuyu detaylı ele almak, Öner'in çalışmasının önemini ortaya koymak ve diğer görüşlerden farklı yanlarını göstermek için böyle bir çalışma yapılmıştır.

Bu araştırma, insanın hür olup olmadığı veya insanın niçin hür olması gerektiği, bu hakkı değişik alanlarda nasıl kullanabileceği gibi hürriyet kavramını ele alan hususları, Öner'in düşünceleri ve esas alınmak üzere bazı İslam düşünürleri ve Batılı filozofların görüşleri ortaya konmuştur.

### 1.7. Sınırlılıklar

Araştırılacak konu literatür tarama türü bir çalışma olduğundan, literatür ile ilgili karşılaşılabilecek sorunlar araştırmanın sınırlılığını oluşturmaktadır. Araştırmada Öner'in mantık çalışmaları ele alınmıştır. Öner' in din, stres, ahlak, değerler, din eğitimi ve öğretimi, intihar, güven duygusu, sabır, haklar ve hürriyetler, sorumluluk, ruhun ebediliği gibi alanlardaki çalışmaları bu araştırmanın kapsamı dışındadır.

### 1.8. Tanımlar

**Mantık:** Doğru düşünmeye veya tutarlı düşünmeye denir (Öner, 1998: 14).

**Zihniyet:** Zihin faaliyette iken içinde bulunduğu ortamdır (Öner, 2005: 34).

**Tutum:** İkinci dereceden zihniyet. Bireyin farkında olduğu obje ile ilgili düşünce, duygu ve davranışlarını düzenleyen bir eğilimdir (Öner, 2005: 37).

**Kategoriler:** Yükleme gösteren kategoriler varlığın bir konuya yüklenen yüklem çeşitli sınıflarıdır (Öner, 1998: 38).

**Önerme:** İki veya daha ikiden fazla terimle yapılmış sözdür (Öner, 1998: 57).

**Kavram:** Bir objenin zihindeki tasavvurudur (Öner, 1998: 27).

## 2. BÖLÜM

### PROF. DR. NECATİ ÖNER'İN HAYATI, İLMİ ŞAHSİYETİ, ESERLERİ

#### 2.1. Hayatı

Necati Öner'in kısa biyografisi, adına armağan olarak çıkartılan Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi'nde şu şekilde yer almaktadır:

“Necati Öner 1927 yılında Tortum (Erzurum) da doğdu. İlköğrenimini Narman ilkokulunda (Erzurum), ortaöğrenimini Erzurum Lisesinde yaptı. 1949-1950 ders yılı kış dönemi sonunda Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi Felsefe bölümünden "Pekiye" derece ile mezun oldu.

Necati Öner iş hayatına Erzurum'da "Yeni Erzurum Gazetesi"nde gazeteci olarak başladı; on bir aylık askerlik görevinden sonra gazeteciliğe "Şarkın Sesi Gazetesi"nde devam etti; 1952 de Erzurum Belediyesinde müfettiş olarak göreve başladı ve bir yıl bu görevde kaldı.

24.4.1953'te Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Felsefe ve Mantık Kürsüsü'ne asistan olarak atanan Necati Öner akademik çalışmalara Prof. Dr. Hamdi Ragıp Atademir'in yanında başlamış, Prof. Atademir üniversiteden ayrılınca çalışmalarını Ord. Prof. Hilmi Ziya Ülken'in yanında sürdürmüştür. 1957'de sunduğu "Tanzimattan Sonra Türkiye'de ilim ve Mantık Anlayışı" adlı tezi kabul edilerek kendisine "Pekiye" derece ile doktorluk unvanı verildi. 1960–1961 ve 1962–1963 yılları arasında iki yıl Strassburg Üniversitesinde bir taraftan Georges Gusdorf'un derslerini takip etti, bir taraftan da Doçentlik tezi ile ilgili çalışmalar yaptı. 1964'te sunduğu "Fransız Sosyoloji Okuluna Göre Mantığın Menşei Problemi" adlı tezi ile Doçent oldu. 1967 yılında tekrar Strassburg Üniversitesine giderek bir yıl bilimsel çalışmalarda bulundu. 1971'de Profesörlüğe yükseltildi. Profesörlük takdim tezi "Mantığın Ana ilkeleri ve Bu ilkelerin Varlıkla Olan İlişkileri"dir.

Ankara Üniversitesi ilahiyat Fakültesinde seçkin bir akademik hayatının yanında oldukça verimli bir hocalık görevi de yapmıştır. Bugün Türk Üniversitelerindeki pek çok felsefe hocası onun yetiştirdiği başarılı akademisyenlerdir. Kendilerinin yanında doktora ve yüksek lisans yapanlar şunlardır: Prof. Dr. Abdulkuddüs Bingöl, Prof. Dr. Kenan Gürsoy, Prof. Dr. Murtaza Korlaelçi, Prof. Dr. Naci Bolay, Prof. Dr. İhsan Turgut, Prof. Dr. Hasan Şahin, Prof. Dr. Mehmet Akgün, Prof. Dr. Eyüp Sanay, Prof. Dr. Hasan Katipoğlu, Doç. Dr. M. Tahir Yaren, Doç. Dr. Recep Kılıç ve Araştırma Görevlisi İsmail Köz.

Felsefeci Öner, Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi'nde uzun yıllar idareci olarak da görev yapmıştır. İlahiyat Fakültesi'nde dört dönem dekanlık görevini sürdürmüştür. Birinci ve ikinci dönemler 1971-1976 tarihleri arasında; üçüncü dönem 2.7.1990-14.7.1993 tarihleri arasında; dördüncü dönem de 15.7.1993 - 1.7.1994 tarihleri arasında olmuştur.

Necati Öner, Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi'ndeki asıl görevine ek olarak, 1964-1967 yılları arasında Konya Yüksek İslam Enstitüsü'nde; 1966-1967 ders yılında Ankara Üniversitesi Eğitim Fakültesi'nde; 1968-1975 yılları arasında Hacettepe Üniversitesi Sosyal ve İdari Bilimler Fakültesi'nde, 1977-1980 yılları arasında Atatürk Üniversitesi Edebiyat Fakültesi'nde; 1972-1973 ve 1982-1985 yılları arasında Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi'nde Felsefe ve Mantık dersleri okutmuştur.

1984-1990 yılları arasında Başbakanlık Atatürk Kültür Dil ve Tarih Yüksek Kurulu Atatürk Kültür Merkezi Başkan Yardımcılığı yapan felsefecimiz Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi'nden yaş haddinden emekli olduktan sonra da felsefi ve bilimsel faaliyetlerini devam ettirmiştir. Emekli olduktan sonra, 1995-1996 ders yılında Kırıkkale Üniversitesi Felsefe Bölümü başkanlığı yapmış ve Gazi Üniversitesi Hukuk Fakültesi'nde "Felsefeye Giriş" derslerini okutmuştur. Ayrıca Ankara İlahiyat, Hukuk, Dil ve Tarih- Coğrafya Fakültesi'nde yüksek lisans ve doktora aşamasında felsefe ve mantık derslerini vermektedir.

Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi'ne intisab ettiği 1953 yılında başlayan akademik hayatında uzun süre dekanlık ve çeşitli üniversitelerde hocalık yapmış

bulunan felsefeci Necati Öner aynı zamanda Türkiye'de felsefi düşüncenin gelişip yaygınlaşması konusunda da halen başkanı olduğu Türk Felsefe Derneği vasıtasıyla Türk kültürüne eşsiz hizmetlerde bulunmuştur.

Yıllarca Türk düşünce hayatına katkıda bulunan ve bu konuda pek çok felsefeci ve bilim adamı da yetiştiren Necati Öner genç felsefeciler için adeta bir "academia" haline gelmiş "Türk Felsefe Derneği"nin 1987 yılından beri başkanlığını yapmaktadır. (Köz, 1999: 3-4).

Şuanda aktif eğitim-öğretim faaliyetlerine devam eden Necati Öner makale ve kitap çalışmalarıyla da felsefe dünyasına katkılarda bulunmaktadır. Ufuk Üniversitesi Mütevelli Heyeti Üyesi olan Necati Öner aynı üniversitede felsefe ve mantık dersleri vermektedir.

## 2.2. İlmî Şahsiyeti

Öner'in düşüncelerinde 20. asır Türk düşünce dünyasında çok önemli bir yeri olan hocası Ord. Prof. Hilmi Ziya Ülken'in etkisi vardır. Hilmi Ziya Ülken'i yakından tanımak, fikirlerinden faydalanmak bahtiyarlığına ermiş bir kişi olan Öner, Hilmi Ziya Ülken'nin kendisine katkılarından şöyle bahsetmektedir:

1953'te İlâhiyât Fakültesine felsefe ve mantık asistanı olarak girmiştim. 1954'te hocam rahmetli Hamdi Ragıp Bey ayrılınca, Hilmi Ziya Bey'in asistanı oldum ve doktora çalışmamın yönetimini üzerine aldı. 1964'de doçent oluncaya kadar on yıl hocamın derslerini aralıksız takip ettim. O tarihlerde asistanlar hocaları ile beraber derslere dinleyici olarak girerlerdi. Bu usul asistanın yetişmesi için çok faydalı idi; hem bazı bilgileri tazeleniyor, hem de yeni bilgiler ediniyor ve hocanın öğretim uygulamasından yararlanılıyordu. Doktoramı yaptıktan sonra +hoca bazen dersi bana veririr kendisi de öğrenciler arasında oturup dinlerdi. Dersten sonra bana dersin değerlendirmesini yapardı. Bir öğretim üyesinin yetişmesi için uygulanan en iyi yol budur. (Vergili, 2006: 27)

Öner felsefe çalışmalarına nasıl başladığını şu şekilde ifade etmektedir: “Doktora tezimin konusu ‘Tanzimattan Sonra Türkiye’de İlim ve Mantık Anlayışı” idi. 1840’tan 1954’e kadar bu konu ile ilgili ne bulduysam okuyup inceledim. Ağırılık mantıktaydı. İlim anlayışını yapılan ilim sınıflamalarından çıkarmaya çalıştım. Bu çalışma süresince çok sayıda mantık kitabı okudum, değerlendirme yapabilmek içinde mantık tarihini iyice inceledim. Mantık ilmi üzerindeki bu çalışmalarım ele aldığım konuları kolayca sistemli bir şekilde ifade etmemi sağladı. Böylece doktora çalışmamda mantık bilimini derinliğine işlemiş olmam bundan sonraki çalışmalarına sağlam bir fikri zemin hazırlamış oldu (Kılıç, 1999: 9).

Öner’e göre mantık tahsil etme, insana, doğuştan sahip olunan mantıklı düşünmeyi disiplin altına alarak, fikirleri kolayca açık seçik bir şekilde ifade etmeyi ve ifadede tutarsızlığa düşmemeyi ve başkalarının tutarsızlıklarını çabuk sezme alışkanlığı kazandırır. Mantık, bilim, sanat, metot olarak farklı şekiller de anlaşılmıştır. Mantığın fizik gibi bir varlık bilimi olduğu görüşüne sahip olan Öner mantıkçının var olan doğru düşünmeyi tespit ettiğini, mantık biliminin kurucusu Aristo’nun da yaptığının bu olduğunu söylemektedir (Kılıç,1999: 9).

Tanınmış bazı Türk felsefecilerinin Necati Öner’in felsefeciliğiyle ilgili önemli tespitler yaptığı görülmektedir. Öner’in mantık ve felsefenin pek çok konuları hakkında önemli fikirleri vardır. Biz burada bu fikirlerden daha çok onun felsefeciliği üzerine bazı kanaatleri kısaca vermek istedik. Bunların içinde son dönem Türk felsefecilerinin önde gelen ismi Prof. Dr. Süleyman Hayri Bolay’ın şu tespitleri dikkate değerdir.

Filozof, düşüncelerini mantıklı tutarlılık içinde felsefi kalıba dökabilen kimselere denir. Filozof bir felsefi sistem kurabilen kimselere denir. Filozof, âlemi toplumu anlayan, kavrayan, kendi bilgi, algı ve sezgileri ile onu tenkit, tahlil ve terkip eden, birliği bulan kişidir. Filozof yeni problemler alanını görebilen yahut bilinenlere yeni bir bakışla yaklaşabilen kişidir. Filozof kendi bilim alanında, sanat veya siyaset alanında derinleşerek yeni, özgün görüşler sunabilen kimselere denir. Filozof, kendi görüşlerini bir düşünce düzenliliği içinde, bağımsız bir şekilde toplumun ve insanlığın emrine sunabilen kimsedir. Filozof kendi milletinin, kendi toplumunun problemlerine çeşitli ve kalıcı çözümler bulabilen, bunlara evrensel

geçerlilik kazandırabilen kişidir. Filozof, hoş gören, farklı görüşlere saygı duyan, hoşgörüsü, tahammülü ve olgunluğu ile örnek olabilen kimsedir Buna benzer tanımları çoğaltmak ve cümleleri uzatmak mümkündür. Bu açıklamalardan hareketle Necati Öner bir filozof mu? Kendisine filozof denilebilir mi? sorusuna cevap olarak: ‘Evet, Necati Öner de filozof’ tur’ denilebilir. Neden? “Çünkü elli senedir, felsefe yapmaktadır. Felsefeyi öğretmektedir, eğitimini vermektedir. Araştırmakta, yazmakta, konuşmakta, tartışmakta, tenkit etmekte, çözüm getirmektedir. Getirdiği çözümlerin çoğunda özgür fikirler üretmektedir” (Bolay, 1999: 15-17).

Yine Prof. Dr. Afşar Timuçin’in Necati Öner hakkındaki şu fikirleri önemlidir: “Hocamız Necati Öner’ in düşünce dünyasında, kuşkuculuk temeli oluşturur. O bize kesin bilgiye giden yolların kuşkudan geçtiğini öğretmiştir. Onun öğrettikleri arasında yaşam – düşünce bütünlüğü önemli bir yer tutmaktadır” (Timuçin, 1999: 21).

Hocamız bize toplumsal varlık olan insanın birey olma gerekliliğini de öğretmiş, birey ve toplum kavramlarının birbirleriyle karşılaşan değil birbirini tümleyen kavramlar olduğunu bilmenin önemini vermeye çalışmıştır. O, ‘Niçin Felsefe?’ yazısında ‘Felsefî bilginin bir özelliğinin de filozofun damgasını taşıyor olmasıdır.’ demektedir (Timuçin, 1999: 21).

Felsefeci Hayri Bolay’ın şu fikirleri de bize Öner’in felsefeciliği hakkında önemli bilgiler vermektedir: “... Necati Öner, Türkiye’de felsefe problemlerini en iyi bilen, en iyi anlatan, en açık ifade eden felsefecilerden birisi, belki de birincisidir. Zihni açıktır, iyi anlar ve anlatır. Anlamadığı, bilmediği meseleye girmez, bilmediğini söylemekten de çekinmez. Bu da onun mantıkçılığından, klasik mantığı iyi bilmesinden, mantık kurallarını iyi uygulamasından kaynaklanmaktadır. .... Mantık anlayışı, bilgiye dayanmakta, mantığı bilgi ile temellendirmektedir. ...Yine mesela, “İnsanın özünün, diğer bir takım iddiaların aksine, mantık ve mantıkçılık olduğunu iddia etmesi orijinal bir fikirdir” (Bolay,1999: 17-18).

Yine devamla Afşar Timuçin'in aşağıdaki ifadeleri Öner'in felsefeye nasıl baktığını ve onu nasıl değerlendirdiğini çok iyi açıklamaktadır:

“Necati Öner eserlerinde bilgi hamallığı yapmaz, felsefi bilgisini günlük hayatta uygular. Düşünür, tenkit eder, yol gösterir, problemler üzerine çözüm için fikir üretmektedir. O, felsefeyi bir süs olarak değil toplumsal işlevleri olan etkinlik olarak görür: felsefenin pratik amacı insanları felsefi tutum içine sokmaktır. O, felsefeyi insanları filozofça bir tutuma itecek ya da onlara filozofça bir bakış sağlayacak bir bilgi alanı olarak değerlendirmektedir.” (Timuçin, 1999: 22).

Felsefeci ve daha başka alanlarda önemli olan bazı akademisyenlerin Necati Öner'in kişiliği hakkında söyledikleri de yaşanmış gerçek hayat durumlarına ait olması bakımından önemlidir:

Necati Öner, tevazu sahibidir. Gurur ve kibiri yoktur, şakacıdır. Hayata çoğu zaman alaycı bir gözle bakar. Herkesle iletişim kurabilir. Ciddiyetle ciddiyetsizliğin nerede başladığını, nerede bittiğini iyi bilir. Tenkitçi olmasına rağmen hoşgörülüdür. O, her çeşit yanlış, doğru ve ideolojik fikirlere saygı ile bakar, beğenir, beğenmez veya tenkit eder; ama saygı duyar, müsamaha gösterir (Bolay, 1999: 18). Hocamızın sosyal yönü çok güçlüdür. O, herkesle görüşür ve konuşur, karşılıklı ziyaretlerde bulunur, iyi ve kötü günlerde beraber olur. Bunların yanında sosyal faaliyetler içinde yer alır. Felsefe Derneği gibi ilmi ve gönüllü kuruluşlarda çalışır. Seminer ve konferanslar vererek, toplantılara katılarak ve dergi yayınlayarak bu faaliyetleri farklı çevreler ve topluluklar arasında gerçekleştirir (Hizmetli, 1999: 37).

Tarihe göz attığımız zaman insanların çoğunun yüzyıllardır gücünü, bedenini, düşüncesini kullanmasını bilemedikleri görülmektedir. “Öner, insana bakmakta, aşkın varlığa, değerlerimize eğilmekte, bütün bunları felsefenin eleğinden geçirmektedir. İncelediği konuları anlamakta, derinliğine nüfuz etmekte, tahlil edip takdim etmekte ve bunları güzelleştirerek, sevdirmektedir” (Tozlu, 1999: 40).

Hocamızın öğrencilerinden birinin de belirttiği gibi, kendileri kılı kırk yaran ilmi kişilik ve anlayışının yanında vatanını, milletini çok seven, iyi niyetli, merhametli, yapıcı, birleştirici, hoşgörülü, kim olursa olsun herkesle iyi geçinen, herkesin iyiliğini

isteyen, gönü dostu, kibar kişilik yapısıyla etrafındakileri etkileyen bir bilim adamıdır (Başçı, 1999: 80).

### 2.3. Türk Felsefe Derneği

Prof. Dr. Coşkun Değirmencioğlu, Türk Felsefe Derneğinin kuruluşunu şöyle anlatmaktadır: 19-21 Kasım 1986 tarihinde felsefe, mantık, bilim tarihi vb. hocaları Ankara’da bir felsefe derneği kurma fikri ile bir araya geliyorlar. Bu fikrin savunucularından Necati Öner, Pınar Canevi, Kenan Gürsoy kuruluş hazırlıklarına başlıyorlar (Değirmencioğlu, 2004: 161).

Derneğin amacını şu şekilde belirliyorlar: Türkiye’de entelektüel kültürümüzün en önemli unsurlarından biri olan felsefi düşüncenin gelişmesine, anlaşılmasına ve yaygınlaşmasına ortam hazırlamak, akademik bir ciddiyet ve sorumluluk içerisinde faaliyet ve neşriyatta bulunmak, Türk felsefecileri arasında birlik, beraberlik ve dayanışma sağlamaktır (Değirmencioğlu, 2004: 161).

“Felsefe derneği” adı ile Ankara’ da 9 Haziran 1987 tarihinde 19 kurucu üyesi bulunan dernek hazırlanan felsefe derneği tüzüğünü Ankara valiliğine sunuyor. Derneğin ilk genel kurul toplantısı 7 Kasım 1987 günü saat 14.00’da Türk Tarih Kurumu salonunda yapılıyor. Dernek başkanlığına Necati Öner, sekreterliğine Şafak Ural, muhasipliğe Kenan Gürsoy, veznedarlığa ise Pınar Canevi ve diğer üyeliğe Teoman Duralı seçilerek dernek kurulmuştur (Değirmencioğlu, 2004: 161).

10 Şubat 1988 tarihli yönetim kurulunda oy çokluğu ile alınan kararla derneğin isminin başına Türk veya Türkiye isminin eklenmesi tüzüğün yeniden değiştirilmesi kararı alınıyor ve 12 Mart 1988’de toplanan olağanüstü genel kurul, yönetime yetki vererek derneğin adının Türk Felsefe Derneği olması için gerekli işlemlerin yapılmasına karar vermiştir (Değirmencioğlu, 2004: 164).

Haziran 1991 tarihinde toplanan yönetim kurulu derginin adının değiştirilmesini ve yeni adının “Felsefe Dünyası” olmasını gündeme getirmiştir. Bunun üzerine dernek, üç ayda bir çıkarılması tasarlanan ve adının “Felsefe Dünyası” olmasına karar verilen

derginin sahibinin, dernek adına Prof. Dr. Necati Öner'in, sorumlu yazı işleri müdürünün de Prof. Dr. Ahmet İnam'ın olmasını kararlaştırmıştır. (Değirmencioğlu, 2004: 167).

Türk Felsefe Derneği'nin çıkarılmasına karar verdiği “ Felsefe Dünyası “, adlı derginin ilk sayısı Temmuz 1991’de yayınlanmıştır. Bu ilk sayıda felsefe derneği adına derginin sahibi başkan Prof. Dr. Necati Öner’dir ( Değirmencioğlu, 2004: 229).

Kasım 1997’de başkan Prof. Dr. Necati Öner, üyeler Prof. Dr. Ahmet İnam, Prof. Dr. Kenan Gürsoy, Prof. Dr. Murtaza Korlaelçi, Arş. Gör. İsmail Kız bir araya gelerek, Felsefe Dünyası Dergisi’nin 1998 yılından itibaren yılda iki kez yayınlanmasını ve dergide yer alan konuların uzmanlar tarafından incelenmesini gündeme almışlardır (Değirmencioğlu, 2004: 161).

## **2.4. Eserleri**

Öner’in akademik hayatı boyunca yazdığı ve emekli olduktan sonra halen yazmaya devam ettiği birçok kitap ve makaleler bulunmaktadır. Yazmış olduğu eserlerini okuyanların anlaması için açık, sade bir anlatım kullanmaktadır. Bu eserleri şunlardır:

### **2.4.1. Kitapları**

1. Tanzimattan Sonra Türkiye’de ilim ve Mantık Anlayışı, İlahiyat Fakültesi Yayınları,1967, Ankara.
2. Klasik Mantık, Ayyıldız Matbaası, 1970, Ankara.
3. Fransız Sosyoloji Okuluna Göre Mantığın Menşei Problemi, İlahiyat Fak. Yayınları, 1967, Ankara, İkinci baskı, 1977.
4. Mantık (Liseler için, Teo Grünberg ve Adnan Onat’la Ortaklaşa)Devlet Kitapları, İlk Baskı, 1976, İstanbul.
5. İnsan Hürriyeti, Selçuk Yayınları, 1982, İkinci Baskı, Kültür Bakanlığı, 1987, Ankara.
6. Stres ve Dini İnanç, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, İlk Baskı, 1985, Ankara.

7. Milli Zihniyet ve Milli Birlik, Türk Kültürü Araştırma Enstitüsü, 1986, Ankara.
8. Felsefe Yolunda Düşünceler, Milli Eğitim Bakanlığı Yayınları, 1995, İstanbul.
9. Bilginin Serüveni, Vadi Yayınları, İlk Baskı, 2005, Ankara.
10. Görüşler, Beyaz Kule Yayınları, İlk Baskı, 2009, Ankara.

#### 2.4.2. Makaleleri

1995 yılında Milli Eğitim Bakanlığı Öğretmen Kitapları dizisinden çıkmış olan Felsefe Yolunda Düşünceler isimli kitapta Necati Öner'in çeşitli dergilerde değişik zamanlarda yayınlanmış makaleleri bulunmaktadır. Bu makaleler şunlardır:

1. Niçin Felsefe: 17 Ocak 1985 günü T.D.K. Salonunda A.K.M. adına verilen konferans metnidir. Erdem dergisi Cilt 1, Sayı 2, 1985'de yayınlanmıştır.
2. Felsefeden Beklediklerim: 25 Nisan 1991'de Kayseri'de düzenlenen Türk Kültürü ve Felsefe Paneli'ne sunulmuştur.
3. Felsefe ve Toplum: Milli Kültür, Sayı 73, Haziran 1990'da yayınlanmıştır.
4. İnsanda Öz ve Varoluş: Felsefe Dünyası Dergisi, Sayı 1, Temmuz 1991'de yayınlanmıştır.
5. Kültür: Felsefe Dünyası Dergisi, Sayı 2, Aralık 1991'de yayınlanmıştır.
6. Dil: Felsefe Dünyası Dergisi, Sayı 3, Mart 1992'de yayınlanmıştır.
7. Sanat Yolu ve İletim: Gazi Üniversitesi Basın-Yayın Yüksekokulu Dergisi 1988-1989'da yayınlanmıştır.
8. Zihniyet Farklılıkları ve Kültür: 7-11 Mayıs 1984 tarihleri arasında Erzurum Atatürk Üniversitesi'nde düzenlenen Birinci Felsefe ve Sosyal İlimler Kongresinde sunulan tebliğin genişletilmiş şeklidir. Erdem Dergisi, Cilt I, Sayı 1, 1985'de yayınlanmıştır.
9. Üç Temel Zihniyet: 9-11 Kasım 1986 tarihlerinde Ankara'da düzenlenen Türkiye I. Felsefe - Mantık Bilim Tarihi Sempozyumu Bildirileri içinde yayınlanmıştır.
10. İnsanın Bilgisi ile Hürriyeti Arasındaki İlişki: 11- 13 Kasım 1987 tarihleri arasında İzmir'de düzenlenen II. Türkiye Felsefe, Mantık ve Bilim Tarihi Sempozyumunda sunulmuştur.

11. Hürriyet ve Otorite: Felsefe Dünyası Dergisi, Sayı 4, Temmuz 1992’de yayınlanmıştır.
12. Kişilik ve Hürriyet: Türk Yurdu, Sayı 66, 1993’te yayınlanmıştır.
13. Hürriyet Kavramı ile ilgili Söyleşi: Türk Yurdu, Nisan 1991’de yayınlanmıştır.
14. İnsan Hürriyeti ve İslam: 12-17 Ekim 1989 Kutlu Doğum Haftası Sempozyumunda Ankara’da sunulmuştur.
15. Mantığın Ana ilkeleri ve Bu ilkelerin Varlıkla Olan İlişkisi: Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi, Cilt XVII, 1969’da yayınlanmıştır.
16. Kavram: Felsefe Dünyası Dergisi, Sayı 7, Mart 1993’de yayınlanmıştır.
17. Klasik Mantıkta Modalite: İlahiyat Fakültesi Dergisi, Cilt XV, 1968 yılında Ankara’da yayınlanmıştır.
18. Türkiye’de Mantık Çalışmaları: Felsefe Dünyası Dergisi, Sayı 6, 1992 yılında Ankara’da yayınlanmıştır.
19. Mantıkçı Baba - Oğul: Ahmet Cevdet, Ali Sedat: Erdem Dergisi, Cilt 2, sayı 6, 1986 yılında Ankara’da yayınlanmıştır.
20. Mantık Felsefesi Nedir?: Diyanet Dergisi, Sayı 106-107, 1971 yılında Ankara’da yayınlanmıştır.
21. Dille ilgili Bazı Sorunlarımız: Türk Dili, Cilt 52, Sayı 423, Mart 1987’de Ankara’da yayınlanmıştır.
22. Aşkın Değer Bunalımı: Töre, sayı 82, 1978 yılında Ankara’da yayınlanmıştır.
23. Allah İnancı: Diyanet Dergisi, Cilt 17, Sayı 5, 1978 yılında yayınlanmıştır.
24. Öğretim ve Eğitime Bir Bakış: Ankara Üniversitesi “Eğitim Bilimleri Fakültesinde Eğitim Bilimleri Sempozyumu” 23 Eylül 1990’da Tebliğ olarak sunulmuştur.
25. Niçin Din Öğretimi: Din Öğretimi Dergisi, Sayı 22, Mart, 1990 yılında Ankara’da yayınlanmıştır.
26. Milli Zihniyet Milli Birlik: 1986 yılında Türk Kültürü Araştırma Enstitüsünce yayınlanmıştır.
27. Eğitimin Amacı: Felsefe Dünyası Dergisi, Sayı 49, 2009 yılında Ankara’da yayınlanmıştır.
28. Üç Yanlış Kelime. Felsefe Dünyası Dergisi, Sayı 50, 2009 yılında Ankara’da yayınlanmıştır.

### 3. BÖLÜM

#### ÖNER'İN MANTIĞI, MANTIĞIN KAYNAĞI PROBLEMİNİ ELE ALIŞI

##### 3.1. Mantık

“Mantık” sözcüğü, Arapçada söylemek, demek, konuşmak, dile getirmek, anlamlarına gelen “ntk” kökünden türetilmiştir. Sözcüğün Batı dillerindeki tüm karşılıkları ise, Grekçe “logos” sözcüğünden gelir. “Logos”; akıl, düşünme, yasa, düzen, söz vb. anlamları içerir. “Mantık” sözcüğü, “logos” un içerdiği bu anlamlardan “söz” anlamı esas alınarak Arapçaya ve Arapça üzerinden Türkçeye girmiştir (Özlem, 2004: 28).

Mantık kelimesi hem bir bilime ad olarak hem de bir düşünme tarzını belirtmek için kullanılır. Mantıklı düşünme ile mantık bilimi arasında sıkı bir ilişki vardır. Mantık, mantıklı denen düşünme tarzını kendisine konu olarak alan bilime verilen addır. Başka deyimle mantık bilimi, mantıklı düşünmenin düzenli olarak tespitinden ibarettir (Öner, 1998: 14).

Mantıklı düşünmeye, doğru düşünme veya tutarlı düşünme de denir. Mantıklı düşünmede, fikirlerden yapılan hükümlerden çıkarılan sonuçların tutarlı olması gerekir. Tutarlı düşünme ise akıl yürütmenin akıl ilkeleri denen ilkelere uygun olması ile mümkün olur (Öner, 1998: 14).

Düşünme, akıl yürütme veya akıl yürütmeler zinciridir. Akıl yürütme ise hükümler arasında bağ kurarak, zihnin bilinenlerden bilinmeyenleri elde etmesidir. Eski mantıkçılar mantığı konusuna göre tanımlarken “bilinenden bilinmeyenin elde edilmesine vasıta olan bilimdir.” “Mantık hakikate sevk eden zihin işlemlerinin bilimidir” derler (Öner, 1998: 15).

Mantık, her akıl yürütme bir düşünme olduğu için akıl yürütme biçimini incelemektedir. Mantık, akıl yürütmeler kendi içlerinde geçerlilik ve geçersizlik yönünden inceler.

Köz'ün aktardığına göre Öner, klasik mantık, doğru düşünmenin tespitini yaparken düşünceyi ifade eden dil üzerinde durmaktadır; çok defa şekilsel olarak konuşma dilini kullandığı içinde mantık işlemleri de muhtevanın etkisinden pek sıyrılmaz. Bununla birlikte mantığın amacı kendilerini sözlü ifadelerde gösteren akıl yürütmeleri analiz etmek ve onların geçerliliğini sağlayan kuralları tespit etmektir (Köz, 2001: 36).

Mantık, sınırı en dar olan bilgi koludur. Bu özellik, mantığın belli bir varlık alanını konu edinmesinden ileri gelmektedir. Mantığın objeleri, keşfedilebilen var olan şeylerdir. Bunlar kavramlar, hükümler ve bunlar arasındaki ilişkilerdir. Bu objeler, matematiğinkiler gibi soyut objelerdir. Bilimsel ifadeler, ifade ettikleri objelere bağlı kalırken, felsefe ve sanat ifadeleri daha çok filozofa ve sanatkâra bağlıdır. Dolayısıyla öner, bilim olarak mantığı, genel tutumu bakımından felsefeden farklı görür. Bundan dolayı o, Aristo'dan farklı olarak ve Ali Sedad gibi, mantığa metafizik karıştırılmasına karşı çıkmaktadır. Ama klasik mantığın, işin içine muhteva girdiği için kendisini felsefeden sıyıramamış olmasından da rahatsızlık duymaktadır (Öner, 2009: 13).

Öner' e göre mantık felsefesi, mantığın felsefe ile ilişkisi diğer bilgi dallarının ilişkileri gibidir. Her bilgi dalının bir felsefesi olduğu gibi, mantığında bir felsefesi vardır. Her bilgi kolundan felsefeye kapı açılır: dinden, bilimden, sanattan. Bu nedenle bir din felsefesi, bir bilim felsefesi, bir sanat felsefesi vardır. Mantık felsefesi bunlar içinde bilim felsefesi içine girer. Bunun yanında başka bilim dallarının da ayrı ayrı adları sayılabilir: mantık felsefesi, fizik felsefesi, tarih felsefesi gibi. Bütün bunların problemleri bilim felsefesi altında toplanır (Köz, 2003: 9).

Mantığa, gerçekliği konu edinen bir bilim gözüyle bakamayız; ama aynı mantık, gerçekliği bilme etkinliğinin zorunlu olarak dayandığı biçimsellikler alanıdır. Gerçektende bilgisel kullanımı içindeki görünümüyle mantığı, felsefeden ve bilimlerden koparmak imkânsızdır (Köz, 2003: 13).

Öner, mantığın felsefeden ayrı, bilimler içerisinde sayılması gerekli bir disiplin olduğu düşüncesindedir.

Çünkü ona göre mantığın felsefe ile ilişkisi, diğer bilgi dallarının ilişkileri gibidir. Mantık felsefesi söz konusu olunca mantık, felsefe farkı daima üzerinde durulan bir konudur (Köz, 2003: 14).

Felsefe alanının sınırsızlığı karşısında, mantık alanının sınırlılığı ileri sürülmektedir. Çünkü bu bakış açısına göre felsefenin sınırını çizmek zordur; diğer bilgi dallarının bittiği yerde felsefe başlamaktadır. Felsefenin verileri evrensel değildir. Bilimlerin verileri üzerinde anlaşmak mümkündür ancak, felsefenin üzerinde bu, mümkün görülmemektedir. Mantığa gelince mantık belli bir varlık alanıyla sınırlıdır. Mantığın objeleri en genel ifadesiyle kavramlar, önermeler ve akıl yürütmelerdir (Köz, 2003: 9).

Mantık biliminin, tarih içinde gösterdiği gelişme de onun kendisini felsefeden ayrı bir bilim haline nasıl getirdiğini ortaya koymaktadır.

Mantık biliminin tarihsel gelişimini Öner, Tanzimattan Sonra İlim Ve Mantık Anlayışı eserinde ayrıntılı olarak ele almıştır. Mantığın tarihsel gelişimine bu eser ışığında ele alalım:

İslam dünyası, Aristo felsefesi ve mantığı ile VIII. asrın başlarından itibaren Müslümanların fethettikleri Suriye ve civarında karşılaşır. Mantık eserlerinin tercümesi VIII. asırdan itibaren başlar ( Taylan, 1981: 59).

Tanzimat öncesinde, İslam dünyasında mantık çalışmaları Aristo'nun mantık kitaplarının Arapça'ya tercüme edilmesiyle başlamıştır. İlk mütercimler birçok mantık tarihi kitabında ve Necati Öner'in yazmış olduğu eserlerinde de belirttiği gibi Huneyn B. İshak, Ebu Bişr Matta, Yahya B. Adiy, İbrahim B. Abdullah, Osman el-Dimeşki'dir (Öner, 1967: 7).

IX. asrın ortalarından itibaren de felsefi sahada olduğu gibi, mantık hususunda da birçok eser ortaya konmuştur. El- Kindi, Farabi, İbn-i Sina vb. gibi düşünürler

mantık ilmini spekülasyonların başlangıcı, sistemlerinin esası saymışlar, büyük mantıkçılar arasında yer almışlardır (Ülken, 1942: 80).

Tercümelerle Aristo mantığına karşı başlayan ilgi gittikçe artmış ve bu alanda sayısız eser yazılmıştır. İslam kültüründe mantık ile ilgili yeni araştırmalar Farabi ile başlamış ve İbn Sina ile devam etmiştir (Öner, 1967: 7).

İslam dünyasında asıl mantık çalışmaları Farabi ile başlar. Aristo'nun eserlerine yaptığı açıklamalarla mantık biliminin İslam aleminde iyice anlaşılmasını sağlamış bu sebeple Aristo'dan sonra gelmek anlamında muallimi sani unvanını almıştır (Öner, 1996: 11).

Farabi'de dağınık ve sistemsiz olan mantık, İbn Sina'da derli toplu ve sistemli bir şekil kazanmıştır. Daha sonra gelen İslam mantıkçıları, Farabi ve İbn Sina geleneğini devam ettirmişlerdir (Öner, 1967: 8).

Farabi kendisine gelinceye kadar mantıkçıların çözemedikleri mantık mesellerini kesin bir şekilde halletmişti. İslam mantıkçıları mantığı dokuz kitaba bölüyor ve öyle inceliyorlardı. Bu dokuz kitap sıra ile şöyle isimlendirirdi (Öner, 1967: 7):

1. El-Medhal (isagoci) Başlangıç,giriş kısmıdır.
2. El-Mekûlât (kategoriler): Aristo'nun öğrencilerinin adlandırdığı ve sıraladığı Organon kitabının ilki temel kavramlardan-tümellerden ve kategori çeşitlerinden bahseder.
3. El-İbare (peri-hermeneias) :Önermeler kitabı demektir.
4. El-Kıyas (analitika el-ula): Sillogism-tasım-kıyas kitabı demektir.
5. El-Burhan (analitika es-saniye): İspat kitabı demektir.
6. El-Cedel (diyalektik, topikler): Tartışma sanatının incelendiği kitaptır.
7. Kitabü's-Safsata: (sofistika): Eristik deliller-kandırıcı deliller.
8. El-Hıtabe (rhetorika): Hitabet-nutuk.
9. Eş-Şiir (poetika): Şiir sanatının anlatıldığı kitaptır.

Farabi' nin mantığı mukaddime (başlangıç, giriş), burhan ve netice olmak üzere üç kısımdır. Esasını burhan teşkil eder. Farabi' nin Aristo'nun Organon' una yazdığı açıklama, Müslüman ve Hristiyan ortaçağında çok meşhur olmuştur (Taylan, 1981: 64).

İbn Sina mantık anlayışında tamamıyla Aristocudur. Aristo'nun eserlerini iyi tahlil etmiş, Arapça'ya uyumu için çok çaba sarf etmiştir (Öner, 1967: 9).

Aristo felsefesinde olduğu gibi İbn-i Sina da bütün eserlerine mantık ile başlar, mantığın ilimlerin hizmetçisi olduğunu beyan eder. Aristoteles'e sadık kalmakla beraber İbn-i Sina mantığına modern mantığın başlangıcı gözüyle bakılabilir (Taylan, 1981: 65).

İslam dünyasına giren Aristo mantığı, X. asırda yetişen büyük Türk-İslam filozofu Farabi'nin elinde çok ilerlemiş ve İbn-i Sina ile kapalı hiçbir tarafı kalmayacak şekilde olgunluğa ermiştir. Daha sonra gelen İslam mantıkçıları Farabi ve İbn-i Sina geleneğini takip etmişlerdir (Öner, 1996: 18).

İslam alemine giren mantık ilmi Müslüman filozofların çalışmalarıyla, batıdan alındığı şeklinden bazı farklılıklarla daha da ilerledi. Böylece IX, X, XI. asırlarda İslam mantığı en yüksek devrini yaşadı (Ülken, 1942: 116).

İbn Sina mantık anlayışında tamamıyla Aristocudur. Aristo'nun eserlerini iyi tahlil etmiş, Arapça'ya uyumu için çok çaba sarf etmiştir (Öner, 1967: 9).

Öner'e göre Tanzimat'a gelinceye kadar fikir hayatımıza hakim olan Aristo mantığıdır. Avrupa'da mantık ile ilgili gelişme ve değişmelerden ancak Tanzimat'tan sonra haberdar olabilmişizdir. Tanzimat'la beraber başlayan değişmeler Osmanlı cemiyetinin tüm sosyal kurum ve kuruluşlarını da etkilemiştir. İslam kültür dünyasında yerleşmiş olan fikir ve kurumlar varlıklarını devam ettirirlerken, Tanzimat hareketi ile Avrupa'daki fikir hareketleri de kültürümüze girmiştir. Böylece başlayan ikilik Cumhuriyet dönemine kadar devam etmiştir (Öner, 1967: 11).

İslam kültür geleneğine bağlı ve dini bilgileri ön plana alan ilim anlayışı devam ederken, diğer yandan Rönesans'tan bu yana Avrupa'da gelişen ve pozitif ilimleri ön plana alan bir ilim anlayışı oluşmuştur. Mantık eserlerinde de aynı şey söz konusudur.

Birincisi Avrupa’da yapılan yeni mantık çalışmalarına tamamen kapalı ve geleneksel mantık çalışmaları, ikincisi ise yeni mantık çalışmalarına yer veren eserler (Öner, 1967: 12).

XIX. asrın ikinci yarısına kadar Osmanlı medreselerinde mantık Arapça okutulurdu. Yazılan mantık kitapları da Arapça idi. Tanzimat’tan sonra medreselerin yanında mektepler açılınca, buralarda mantık dersleri Türkçe okutulmaya başladı ve Türkçe mantık kitapları yazıldı veya bazı kitaplar Türkçeye çevrildi (Öner, 1998: 92).

Osmanlı Dünyasında siyasi olduğu kadar ilim ve fikir hayatı açısından da önemli sonuçlar doğuran Tanzimat döneminde iyileştirme çalışılan medrese programlarında mantık yine yer almış ve çeşitli eğitim programlarında okutulmak üzere, bilhassa XIX. yüzyılın ikinci yarısından itibaren, oldukça çok denecek kadar Türkçe Mantık kitabı yazılmıştır. Ne var ki, bunların ana kaynağı yine Ebheri 'nin İsağucisi'dir. İsağuci ya tercüme edilmiş, ya da onun plânı ele alınarak yeniden yazılmıştır (Taylan, 1981: 85).

Mantık çalışmalarına baktığımızda; Tanzimat’tan sonra yayınlanan, tercüme ve telif edilen eserler, pedagojik gayeler ön planda tutularak eğitim kurumlarında okutulmak üzere hazırlanmıştır. Bu kitapların esasını İbn Sina’da mükemmel şeklini alan Aristo mantığı oluşturur (Öner, 1967: 15).

Tanzimat’tan sonra geleneksel mantık üzerine yazılan eserlerde hiçbir yenilik yoktur. Eskiye bağlı olan ilim ve mantık anlayışı XX. asrın ilk yıllarına kadar devam etmiştir. Diğer taraftan batı kültürü etkisi altında yeni bir ilim ve mantık anlayışı da oluşmaya başlamıştır (Öner, 1967: 49).

Geleneksel tarzda yazılmış Türkçe mantık kitaplarının en mükemmeli Ahmet Cevdet Paşa’nın 1877’de yayınlanan Mi’yar-ı Sedat adlı eseridir (Taylan, 1981: 84).

Öner, Türk kültür hayatına mantık ile ilgili yeni fikirlerin girişini Gallupî’den Miftah’ul Funun adıyla çevrilen eserle, Ali Sedat’ın Mizan-ul-ukul fi’l Mantık ve’l usûl ve Lisan-ul mizan adlı eseriyle olduğunu ifade etmektedir (Öner, 1967: 50).

Avrupa'daki yeni mantık akımlarını da içine alan ilk Türkçe te'lif mantık kitabı, Cevdet Paşa'nın oğlu Ali Sedat'ın Mizanu'l-Ukûl fi'l-Mantık ve'l-Usûl adlı eseridir. 1885'te bu eser yayınlandığında fikir hayatımıza hâlâ Aristoteles anlayışına dayalı Fârâbî- İbn Sina geleneğine uygun mantık anlayışı hakimdi. Halbuki, Avrupa'da XVI. yüzyıldan itibaren bilimlerde metod sorunu mantık konuları arasında ele alınmağa başlamış, XX. yüzyılda Sembolik Mantık çalışmaları hızlanmıştır. İşte Mizanu 'l-Ukûl, yazarının da önsözünde belirttiği gibi, bizde o zamana kadar yazılmış mantık kitaplarından çok farklı bir tarzda kaleme alınmıştır. Bu eserle Ali Sedat, genelde İslâm özelde Osmanlı kültürü gelenek çemberinin dışına çıkarak, Tanzimat'tan sonra Batılılaşma hareketlerinde, mantık disiplini ilk hamleyi yapmış, bu yoldaki yolcuların öncüsü olmuştur. Böylece fikir hayatımız Avrupa'da ortaya çıkan mantıkla ilgili birçok yeni fikirlerden haberdar olmuştur (Öner, 1998: 96).

Gallupî'nin eserinde o zamana kadar fikir hayatımızda yeni olan ikinci nokta eserin sonunda olan metod konusudur. 1864'te Gallupî'den çevrilen bu kitaptan sonra Türkiye'de yazılan mantık kitaplarında metod konusu ilave edilmiş, bu şekliyle de kalmamış neredeyse eserlerin yarısından fazlasını hacim olarak kaplamıştır (Öner, 1967: 53).

Prof. Necati Öner, bu konuyla ilgili düşüncelerini şu şekilde ifade etmektedir:

Mantık kitaplarına ve mantık konuları arasına metod konusunun ilavesi ancak yabancı bir yamadır. Bu mantık değildir, bu bilim felsefesi olabilir. Metodolojiyi niçin mantık kitapları arasına sokmaya çalışıyorlar? Çünkü mantığı bir metod ilmi olarak görmek istiyorlar. Bu çok enteresan bir durumdur. Ben bu fikrin taraftarı değilim (Öner, 1967: 53).

Klasik mantığın belkemiğini kıyas oluşturmaktadır. Rönesans'tan sonra pozitif ilimlerin hızlı ilerlemesi deney ve tecrübeye verilen önemi gittikçe arttırmıştır. Mill ve Spencer tümevarımı, kıyastan ve analogiden üstün tutmuşlardır. Çünkü kıyasın öncülleri, tümeli oluşturan fertler hakkındaki hükümdür. Bu hüküm fertlerin incelenmesinden elde edilir. Yani genel hükme tümevarım yoluyla ulaşılır. O halde, asıl olan tümevarımdır. Kıyas kendi kendine bir şey ispat edemez. Yeni olan hiçbir bilgi türü ortaya koyamaz. Asıl olan tümevarımdır (Öner, 1967: 58).

Öner'e göre Ali Sedad kıyasın temelinde tümevarımın bulunduğunu reddetmez. Yalnız Aristo mantığına olan aşırı bağlılığından olsa gerek itiraz eder. Ali Sedad analoji ve sezgileriyle kıyası birbirine karıştırdıklarını ifade eder. O, kıyasın kötü kullandığını düşünür. Bu alanda Bacon ve Descartes'in fikirlerini takdir eder ve onların itirazlarının, Aristo mantığına değil onun bozulmuş haline olabileceğini söyler. Bacon'un kıyası kabul etmemesinin abartıldığını, tümevarımdan Aristo mantığında da bahsedildiğini, bunun Bacon'un keşfetmediğini belirtir. Aristo mantığının hiçbir zaman eskimeyeceği ilimler durmadan ilerlediği için mantıktaki ilerlemenin yalnız ilimlerde metod bölümünde söz konusu olacağını ifade eder (Öner, 1967: 57-60).

Rönesans'tan sonra, mantığın bir bölümü haline gelen ilimlerde metod konusu, Miftah'ul Funun'la birlikte hayatımıza girdikten sonra yazılan mantık kitaplarında, Aristo mantığına az yer verilmeye başlanmıştır. Daha ziyade yeniçağ felsefesinde ortaya çıkan bazı metafizik mantıklar, Boole'la başlayan cebirsel mantık ve lojistik konuları işlenmeye başlanmış, ülkemizde tanınmış ve taraftar bulmuştur. Yeni tarzda yazılan mantık kitapları da Avrupa da yazılan mantık kitapları örnek alınarak, eskilerden farklı bir zihniyette ele alınan ders kitaplarıdır. Aristo mantığının konularından kavram, önerme ve kıyas konuları kısaca izah edilmiştir (Öner, 1967: 60-68).

Tanzimat döneminin ilim anlayışı ve ilimlerin metotları konusunda ise Öner, düşüncelerini şu şekilde dile getirmiştir:

Aristo mantığı eksik anlayış içinde ilmin metotudur. Mantığı ilk tespit eden Aristo, fizik ve metafiziği izah için metot olarak kullanıyordu. Aristo mantığı garp ve şark ortaçağında bir alet telakki edilmiş ve bütün ilmi faaliyetler için ... metot olarak rağbet görmüştür. Rönesans'tan sonra yeni bir gelişme istikameti alan ilim için Aristo mantığı, metodoloji olarak kifayet etmeyince yeni yollar arandı. ... Bacon ile başlayan yeni mantık çalışmalarının sebebini, mantığın kendi içinde bir gelişmesi olarak değil de ilmi faaliyetlerin zorlaması ve bu faaliyetlerin gerektiği ihtiyacı karşılamak için eski mantığı tamamlama gayretinde aramak doğru olur (Öner, 1967: 84-85).

Sembolik mantıktan ilk kez Mizanu'l-Ukûl fi'l-Mantık ve'l-Usûl eserinde yer alan bir ekle bahseden Ali Sedat aslında sembolik mantığa taraftar değildir. Aristoya bağlı bir mantık anlayışına sahiptir. Eserinde sembolik mantığa yer verişini onu tanıtmak içindir. Bu mantığı külfet olarak kabul etmektedir. Bunun çıkar bir yol olmadığını söylemektedir (Öner, 1998: 95).

Avrupalı tarzda yazılan mantık kitaplarında önemli bir değişiklik yoktur. Öner, yalnız İsmail Hakkı İzmirli'nin mantık ve bu alandaki gelişmeler bakımından farklı olduğunu ifade eder. İzmirli, Boole'un cebirsel mantığına kısaca temas etmiş, Descartes ve St. Mill'in kıyasa yapmış oldukları itirazları ve bunlara verilen cevapları nakletmiştir. İzmirli, Descartes ve Mill'in kıyasın yeni bir bilgi vermediği iddialarını şu şekilde eleştirir:

Küçük terim ve orta terim ilkin büyük önermelerin kapsamında yoktur. Ve yine ilkin büyük terim küçük terimin içinde de yoktur. Fakat küçük terimin orta terime ve orta terimin büyük terime lüzumu teslim edilirse yeni bir lüzum keşfetmiş olur bu da her iki öncülden çıkarılan neticede küçük terimle büyük terim arasındaki lüzumdur. Bu ifadeye göre küçük terimle büyük terim arasındaki bağ öncüllerde mevcut değildir. Bunu neticede elde ederiz, o halde tasım bize yeni bir şey keşfettirmiş olur (Öner, 1967: 67).

Yeniçağda, pozitif ilimler ve matematikte görülen ilerlemelerle Bacon'la başlayan Aristo mantığına karşı itirazlar, zihinleri yeni mantık çalışmalarına yöneltmiştir. Bunlar daha çok metafizik mantıklardır. Leibniz, Kant ve Hegel'in mantıkları bu alan içinde yer alan mantıklardır (Öner, 1967: 70).

Leibniz çalışmaları ve bu alandaki denemeleri ile sembolik mantığın öncüsü sayılabilir.

Asıl sembolik mantık üzerinde çalışmalar, XIX. asrın ikinci yarısından sonra başlamıştır. Bu çalışmalar iki grupta ele alınabilir (Öner, 1967: 71):

1. De Morgan kuralları, Boole ve Jevons'ın tamamen olayın bir mantık işi olarak ele almaları ve sembolik mantık sistemi kurmaya çalışmaları.
2. Matematiği temellendirmek için yeni bir mantık disiplini kurma girişimleri.

Metod konusunun mantık kitaplarına eklenmesini bir gelişme olarak kabul etmeyen Öner, mantığın matematiğin simgelerini kullanarak sembolleştirilmesine şu şekilde değerlendirir:

Mantığı metod ilmi olarak kabul etmiyorum dolayısıyla metod konusunun mantık kitaplarında yer almasında mantığın gelişmesi olarak değerlendirmiyorum. Mantığın gelişimi kendi içinde farklı yönde gerçekleşmiştir. 1853'lerde İngiliz mantıkçıları Boole ve Jevons, mantığın matematiksel, cebirin sembolleriyle sembolleştirmeye çalışmışlardır. Nasıl sembolleri kullanan matematik başarılı oluyor ve ilerliyorsa mantık da sembolleştirildiği takdirde aynı şekilde başarılı olur. Cebirsel mantık, mantık konularını cebirin sembolleriyle 1, 2, t, x vb. sembolleştiriyor. Bu yol 1912'lere Russell'a kadar devam ediyor. Yani bu kadar kısa. Bana göre bu yol çıkar bir yol değildir. Çünkü matematik mantığa temel yapılıyor. Oysa mantık matematikten daha geniş bir alana sahip. Daha geniş olan bir şey, daha az geniş olan bir şeyle temellendirilemez. Temellendirme ancak tersi bir durum olabilir. Daha geniş olan alan, daha dar olan alana temel olabilir (Öner, 1992: 9).

Türk kültür hayatında cebirsel mantıktan ilk defa Ali Sedat bahsetmiştir. Fakat kendisi bu mantığı benimsememiştir. Salih Zeki Mizan-ı Tefekkür adlı eserinde, bu mantığı detaylı bir şekilde ele almış ve Türkiye'deki temsilcisi olmuştur (Öner, 1992: 7).

Russell ile Whitehead'ın ortaklaşa yayınladıkları *Principia Mathematica* adlı eserle sembolik mantık kurulmuştur. Reichenbach'ın Türkiye'de verdiği derslerle yeni mantık öğretimi hayatımıza girmiştir. Bu ders notları lojistik adı altında yayınlanmıştır. Bu eserde iki değerli mantık ele alınmış olup çok değerli mantıklara yer verilmemiştir (Öner, 1992: 9).

Sembolik mantığın, mantık alanında bir değişme ve gelişme olabileceğini kabul eden Öner, “Russell matematikteki paradoksların matematik paradoksları değil mantık paradoksları olduğunu anlamış, bunların çözümü için yeni bir formel sistem kurmuştur” demektedir (Öner, 1992: 10).

Bu mantık cebirsel mantığın devamı değildir. Çünkü tam tersi bir anlayış söz konusudur demektedir.

Ali Sedad’ın henüz bu Boole mantığının gündemde olduğu dönemlerde bu durumu fark ettiğini ve kitaplarında dile getirdiğini, söyleyerek, Ali Sedad’ın harikulade ileri görüşlü biri olduğunu da ayrıca ifade etmektedir (Özlem, 2004: 18).

Russell ve Whitehead’in ortaklaşa yayınladıkları Principia Mathematica adlı eserlerle kurulan lojistik, yeni mantık, modern mantık diye adlandırılan mantıktan fikir hayatımız Salih zekinin H. Poincare’den 1928’de çevirdiği İlim ve Usul adlı eserle haberdar olmuştur (Öner, 1998: 98).

1939’da Reichenbach’ın İstanbul Üniversitesi’nde verdiği derslerle yeni mantık öğretim hayatımıza girmiştir. Reichenbach’ın ders notları Prof. Vehbi Eralp tarafından Türkçeye çevrilerek lojistik adı altında yayınladı. Öğretim hayatımıza giren yeni mantığın başlangıçtaki taraftarlarından Prof. Nusret Hınzır Reichenbach’ın öğrencisi ve asistanlığını yaptıktan sonra mantığın öğretimine devam etmiştir. Prof. Nusret Hınzır’dan sonra yeni mantıkla ilgili derslere 1961’de İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi’nde Teo Grünberg başladı. 1970’den itibaren liselerde de klasik mantıkla beraber modern mantık okutulmaya başlandı (Öner, 1998: 101).

### **3.2. Mantığın Kaynağı Problemi**

Öner, mantığın ve zihniyetlerin kaynağı problemini ülkemizde tartışmaya açmış ve bu konu üzerine araştırma yapmıştır. Son birkaç yüzyılın problemi olamayan mantığın kaynağı problemi, düşüncenin sistemleştiği ilk yüzyıllardan beri mantıkçıların üzerine tartıştığı bir konudur.

Mantığın kaynağı konusundaki tartışmalar, rasyonalist, empirist, psikolojist, sosyolojist olarak dört grupta toplanmaktadır. Mantık ilkeleri rasyonalizme göre apriori değişmez, zorunlu ve evrenselidir. Onlara göre evrensel nitelikteki bu doğrular, gözlem ve deneye dayalı tümevarımsal genellemelerle değil, sezgiyle apaçık kavranır. Empirizm ise, mantık ilkelerinin deneyim yoluyla sonradan aposteriori olarak zihnimize oluştukları tezini savunur (Köz, 2003: 133).

Mantık ilkelerinin sonradan kazanılması birbirine zıt iki görüşün oluşmasına sebep olmuştur. Birincisi “psikolojizm”, ikincisi “sosyolojizm” dir. Empiristlerin mantık ilkelerinin kaynağı itibariyle izah edişleri psikolojizme yol açmaktadır. Psikolojizme göre de, mantığın kanunları deneysel olup, gerçekte tümevarım yoluyla elde edilen genellemelerdir. Bu nedenle empirist ve psikolojist yorumlarda, mantık ilkeleri zorunlu doğrular değil, mümkün ve izafî doğrulardır (Köz, 2003: 133).

Psikolojizm, bilimin temelinde yatan ve bilimi mümkün kılan mantığın yine bilimsel yolla temellendirilemeyeceğinin tarihsel bir kanıtı olmuştur. Bunun sebebi, psikolojinin kendisinin pozitif bilim olmasıdır. Konusunu bir olgu olarak inceler; ayrıca asıl psikolojizmin düştüğü hata, mantık ilkelerinin kaynağını bilimsel yolla göstermektir. Bilimsel yolun kendisi, mantık ilke ve kurallarına dayanmaktır (Köz, 2003: 35).

Psikolojizmin yanında mantık ilke ve kanunlarının kaynağı ile ilgili sosyolojizmde görüşleri vardır. Öner, mantığın kaynağı problemini Fransız Sosyoloji Okulunu temele alarak bir inceleme yapmıştır. Necati Öner, bu okulun görüşlerini benimsememiştir. Ancak Fransız sosyologların mantığın ve zihniyetlerin kaynağı problemini toplumsal bir ölçüde ele almaları konuya farklı bir bakış açısı getirmiştir.

Prof. Dr. Necati Öner sosyolojizmi incelemeye başlamasını şöyle ifade eder: “Çalışmam sırasında Ziya Gökalp’ in Türk Medeniyeti Tarihi adlı eserinde “Türk Mantığı” başlığındaki bölüm dikkatimi çekti. Gökalp burada mantığın menşeyinin toplumsal olduğu, ilkelerinin ferde toplum tarafından empoze edildiği fikrini Fransız Sosyoloji Okulu düşünürlerinin görüşüne uyarak eski Türklerin toplum hayatını ele alıp, bazı mantık ilkelerinin nasıl doğduğunu açıklamaya çalışıyor. Bu farklı görüşü incelemek istedim “(Kılıç, 1999: 9).

### 3.3. Fransız Sosyoloji Okulu'na Göre Mantığın Kaynağı

Fransız Sosyoloji Okulu, mantığı da psikolojiyi de toplumsal açıdan inceler. Öner, mantığın kaynağı problemini Durkheim'in görüşlerinden hareketle incelemiştir.

“Durkheim, Mauss, Hubert, Granet mantıklı düşüncenin temelini teşkil eden zihin fonksiyonlarının toplumsal bir menş'e sahip olduklarını gösterirken Halbwachs hafızanın sosyal hayatla olan ilgisini eserlerine konu yaptı. Diğer taraftan Lévy-Bruhl düşünceyi topyekûn ele alarak toplumun düşünce üzerine olan tesirini, bu ikisinin tekâmülündeki paralelliği belirtmeye çalıştı” (Öner, 1977: 4).

Durkheim'a göre mantıklı düşüncenin doğuşunda toplumun nasıl bir rol oynadığını aramak, kavramların teşekkülüne onun nasıl katıldığını düşünmeye eşittir (Öner, 1977: 5).

Fransız Sosyoloji Okulu mensubu Durkheim'a göre kategorilerin toplamı aklı meydana getirir. Kategoriler, şeylerin en tümel vasıflarına tekabül ederler. İnsanlar, toplum içinde yaşamak zorundadırlar. Birlikte hayat, bireyler arasında bazı anlaşmaları gerektirir. Yalnız ahlak bakımından anlaşmak birlikte yaşamak için yeterli değildir, mantık bakımından da uyuşmak şarttır. Eğer insanlar temel fikirler üzerinde anlaşmasalardı zamanın, mekanın, sayının vs. tek türlü bir anlayışına sahip bulunmasalardı fertler birbiriyle uyuşamaz ve müşterek hayat da olmazdı. Toplum kendi hayatını devam ettirebilmek için üyeleri üzerinde baskıda bulunur. Kategorilerin zorunluluğu sosyal baskının bir sonucudur. “Durkheim'a göre, deneyciler ve akılcıların kavram ve kategorilerin kaynağı açıklamaları yanlıştır; çünkü kavram ve kategoriler a priori olmadığı gibi, tek bir bireyin deneyleriyle elde edilen bir şey de değildir. Kavram ve kategoriler toplumsal bir kaynağa sahiptir. Mantık hayatının tümünü oluşturan bu kavram ve kategorilerin toplumsal olması sonucu, mantık ta toplumsal bir kaynağa sahiptir görüşünü benimseyen Durkheim'i diğer Fransız Sosyoloji Okulu üyeleri izlemiştir”. Fransız Sosyoloji Okuluna göre, kavram ve kategoriler uzun bir süreçte insanlık tarafından kazanılmışlardır. Bu nedenle, mantığın kaynağı problemi, sosyolojinin bölümlerinden biridir. Mauss'a göre, mantık ve düşüncenin oluşumu, tek

bir bireye değil, toplumun uzun deneyimlerine bağlıdır. “Kategoriler, yalnız toplumun eseri değil, toplumsal gerçekleri de ifade ederler... Kategorilerin zorunlu oluşları ancak toplumsal nitelikleriyle açıklanabilir” (Öner, 1977: 6-7).

Durkheim’a göre zaman mekan kavramı ferdin dışında aynı medeniyet içinde yaşayan insanlarca objektif olarak düşünülen bir zamandır. Kavranılması ancak olayların belli ve sabit noktalara göre yer almasıyla mümkün olur. Bu belli ve sabit noktalar: günler, haftalar, aylar vs.dir. Günler haftalar ise ritler, bayramlar gibi toplumsal olaylara karşılık gelir (Öner, 1977: 8).

İşte zaman bu bölünmelerle ve toplumsal ihtiyaçlardan kaynaklanan farklılaşmalarla kavranmaktadır.

Fransız Sosyoloji Okulu’na göre, zaman ve mekan kategorilerinin oluşumunu da bugünkü insan ve toplum açısından değil, ilk insanlarda ve toplumlarda ortaya çıkış şekline göre incelemek gerekir. Zaman zincirleme devirlerin toplamı olarak kabul edilirken, mekan “duyumsal deneyin verilerinin ilk düzenlenmesinden ibarettir” (Öner, 1977: 9).

Mekanın var olabilmesi için zaman gibi bölünebilmesi ve farklılaşması şarttır. Bu farklılaşmanın köklerini de sosyal hayatta aramak gerekir. Zaman ve mekan, çeşitli bölümlenmeler, farklılaşmalar ve sınıflamalar sonucu elde edilmiş kavramlardır. Böyle kavramların menşei de ancak sosyal hayatla ortaya çıkar. Durkheim buna örnek olarak Avustralya ve Kuzey Amerika’ da mekanı daire şeklinde tasarlayan topluluklarla, Çinliler de mekanı kare şeklinde tasarlayan toplulukları göstermiştir (Öner, 1977: 10-11).

Fransız Sosyoloji Okulu’na göre, bugünün insanı ve toplumu için birer soyut kavram olan zaman ve mekânın kaynağına yani ilk oluşumuna geri gidersek onların somut ve maddi cinsten olduğunu görebiliriz (Öner, 1977: 12).

Sonuç olarak mekân ve zaman toplumsal hayattan doğarak oluşmuşlardır.

Sınıflama, bir hiyerarşiye bağlı olarak nesnelerin cinslere ve türlere bölünmesi ile olur. Öner'e göre mantıklı düşünce kendisini sınıflamada açık olarak gösterir. Başka deyimle sınıflama mantıklı düşüncenin başlıca niteliklerinden biridir Sosyoloji Okulu taraftarları bu konuda da kendi tezlerine uygun olarak sınıflama fikrinin insan nereden geldiğini göstermeye çalışmışlardır (Öner, 1977: 14).

Fransız Sosyoloji Okulu'nun görüşlerini açıklayan Öner'e göre, Durkheim ve arkadaşları sınıflama konusunu ilkel toplumlara başvurarak açıklamışlardır:

“Durkheim ve Mauss örnek olarak Avustralya, Amerika'daki yerlilerde ve Çinlilerde etnologların yaptıkları araştırma sonuçlarını kullanmışlardır. Durkheim ve Mauss'un araştırmalarına göre sınıflama toplumsal yaşamdan kaynaklanan etkilerle oluşmuştur” (Öner, 1977: 17).

İlkeller sınıflamalarında şeyleri, birbirinden ayrı gruplar halinde yan yana getirmemişlerdir. İlk sınıflamalar, insan sınıflarıdır. Bu sınıflama şu şekilde yapılmıştır:

... fratriler, cinsler; klanlar ilk türlerdir. Alt klanlar, klanların, klanlar fratrilerin, fratriler kabilelerin içindedir. Şeyler de bu kalıplara göre, aynı işlem ve kaplam münasebeti içinde sıralanmışlardır. Bu şekilde Fransız Sosyologları, mantıki hiyerarşiyi sosyal hiyerarşinin bir görünüşü gibi görüyorlar. Aynı grupta olan şeyler, aynı sosyal gruptaki fertlerin akrabaları gibi telakki edilmiştir. O halde, mantık bağları bir manada aileye ait bağlardır (Öner, 1977: 18).

Bu okul taraftarları mantıklı düşüncenin başlıca niteliklerinden biri olan sınıflamada asıl rolü oynayan cins ve tür kavramlarını ilk kez insan gruplarını ifade etmek için kullanıldığını savunmuşlardır. Fransız Sosyoloji Okulu' Fransız Sosyoloji Okulu'nun Türkiye'deki taraftarı Ziya Gökalp, aynı noktadan hareketle, eski Türklerdeki sınıflamaları anlatıp sınıflamanın toplumsal hayattan doğduğunu anlatmaktadır (Öner, 1977: 18-19).

Fransız Sosyoloji Okulu mensupları aklın ilkeleri konusuna da önem vermişlerdir. Aklın ilkeleri özdeşlik, çelişmezlik, üçüncü halin imkansızlığı ilkeleridir.

Fransız Sosyoloji Okulu bu üç ilkeye nedensellik ilkesini de eklemişlerdir. Her ne kadar Öner, nedensellik ilkesini aklın ilkesi olarak kabul etmese de Durkheim'in nedensellik ilkesi üzerinde özellikle durmasından dolayı Öner, bu ilkeyi aklın ilkeleri kaynağı problemi içerisinde ele almıştır.

Fransız Sosyoloji Okulu mensuplarına göre, mantıklı düşüncenin malzemenin veren toplumsal hayattır. Acaba zihin bu malzemeyi kullanırken bağlı olduğu ilkelerin kaynağı nedir? Durkheim bu konu da çelişmezlik, özellikle nedensellik ilkelerini ele alıp bunların da toplumsal hayattan doğduğunu açıklamaya çalışır.

Durkheim, Çelişikliğin düşünce üzerinde yaptığı tesirin zaman ve toplumlara göre değiştiğine dikkati çekerek bu sebepten çelişme kavramının toplumsal şartlara bağlı olduğu kanaatini ifade ediyor. Çelişmezlik ilkesinin zaman ve toplumlara göre çeşitli tesirlerde bulunması fikrini de mitolojilerdeki durumdan çıkarıyor (Öner, 1977: 21).

Durkheim nedensellik ilkesinin kaynağı da toplumsal hayatta aramıştır. Bunun için ilkel toplumlardan yola çıkarak nedensellik kavramının nasıl doğduğunu açıklamaya çalışmıştır.

Fransız sosyologları nedensellik ilkesinin ilkel toplumlarda farklı bir anlamda var olduğunu araştırmaları sonucu ortaya çıkarmışlardır. Durkheim ve arkadaşları nedenselliği toplumsal hayatla açıklamışlardır. Ayrıca mantığın kaynağını da toplum olduğunu ileri sürmüşlerdir.

Fransız Sosyoloji Okulu mensupları, bilhassa Durkheim, bugünkü mantığımızın toplumsal bir kaynağa sahip bulunduğunu göstermek için yalnız kavramların teşekkülü, sınıflamanın karakteri ve çelişmezlik ilkeleri üzerine de toplumsal hayatın tesirlerini belirtmekle yetinmiyorlar. Buna rağmen onların fikirlerinden sosyal hayattan doğduğu kanaati açıkça ortaya çıkmaktadır (Öner, 1977: 24).

Fransız Sosyoloji Okulu'na göre, mantık ilk şeklinde toplumsal yapılarla karışık bir durumda bulunmaktadır yani aklın kadroları toplumun kadrolarıyla aynıdır (Öner, 1977: 24).

Şu halde nasıl oluyor da mantık, sonradan ayrılıp bağımsız durumunu elde ediyor?

Öner (1977: 25), Durkheim'ın bu gelişmeyi toplumun evrimsel gelişmesiyle açıkladığını söylemektedir. Durkheim için tek mantık vardır, o da toplumsal bir veridir. İnsan, mantığın çerçevelerini ilk kez toplumsal hayattan alır.

Fransız Sosyoloji Okulu mensupları gerek kavramların, gerek sınıflamanın, akıl ilkelerinin menşe'lerinin açıklanmasında kendi tezlerini ifade ederlerken R. Merton'a göre üç delil üzerine dayanmaktadırlar (Akt. Öner, 1977: 26-27):

1. Mantık kurallarının ve kategorilerinin medeniyetten medeniyete değişmesi gösteriyor ki onlar tarihi yani toplumsal faktörlere tabidirler
  2. Mademki kavramlar ferdin elde ettiği lisanın içindedir ve mademki bu kavramlar bir ferd olarak asla tecrübesine sahip olmadığımız şeylere temas halindedir. Yani ferdi tecrübenin üstündedir bu durumda onların toplumun ürünleri olduğu açıktır.
  3. Kavramların kabulü veya reddi onların objektif değerleri tarafından tayin edilmemiştir; fakat hakim olan diğer inançlar ile olan uygunlukları tarafından tayin edilmiştir.
- Merton'un belirttiği bu üç delile Öner bir dördüncüsünü eklemiştir:
4. Sınıflamalar ilk defa yalnız toplumsal kadrolar içerisinde görülmektedir

Fransız Sosyoloji Okulu mensupları bu delillerle aklın toplumun bir eseri olduğunu, mantığın toplumsal hayattan doğduğunu ileri sürmektedirler.

Fransız Sosyoloji Okulu'na mensup filozoflardan biri olan Levy Bruhl da ilkel düşünce üzerinde yoğunlaşarak mantığın menşe'inin toplum olduğunu göstermeye çalışmıştır. Bruhl, birisi ilkel diğeri medeni olmak üzere iki çeşit toplum ve ikisini karşılayan iki çeşit düşünce tarzı kabul etmektedir (Öner, 1977: 28).

Toplum geliştikçe düşünüş biçimi de geliştiğinden ilkel ve medeni zihniyet ayrımı mantığın gelişimiyle uyum içindedir.

Bruhl'un ilk eserleri ile sonuncular arasında bir fark göze çarpmaktadır. Fakat bu farklılığa rağmen ana fikrinde bir değişiklik olmamaktadır. Lévy-Bruhl birbirinden farklı iki zihniyetin -ilkel ve medeni- varlığı üzerinde bütün eserlerinde ısrarla durmaktadır (Öner, 1977: 29).

Lévy-Bruhl, ilkel insanın düşünce tarzı ile modern insanın düşüncesi arasında büyük bir fark görüyor. Bu fark bir derece farkı değil fakat bir nelik farkıdır. İlkel düşünceyi modern düşüncenin ilk şekli olarak kabul etmiyor (Öner, 1977: 30).

İlkel düşünce tarzına hakim olan kolektif tasavvurlardır. Kolektif tasavvurlar fertler ve ferdin incelenmesi üzerine dayanan psikoloji kanunlarına tabi değildir. Kolektif tasavvurlar toplumsaldır (Öner, 1977: 30).

Bruhl incelemesinde ilkel zihniyetin iki önemli özelliği üzerinde durmaktadır. Mistik ve Prelojik. Eğer tasavvurların muhtevası dikkate alındığında mistik, eğer bağlantılar dikkate alınırsa prelojik denir. İlkel zihniyetin neden mistik olduğunu Bruhl şöyle ifade eder: (Öner, 1977: 31).

İlkelerin yaşadığı toplumsal ortam bizimkinden farklıdır. Algıladıkları dış dünya da bizim algılarımızdan başkadır. İlkellere göre objeler occulte hassalara sahiptir. Bunlar objeyi tasavvur edemezler. Onlar için tamamen fiziksel bir olay yoktur; tabii ile tabiatüstü farkı da yoktur. Görülen varlıklarla görülmeyen varlıklar birbirinden ayrılmazlar (Öner, 1977: 31).

İlkel zihniyetin prelojik oluşu fikri Bruhl' un son eserlerinde vazgeçtiği bir düşünce olmakla beraber ilk eserlerinde bu düşünceyi şu şekilde izah etmeye çalışmıştır:

Prelojik zihniyetle mantıklı zihniyet birbirinden farklıdır. Mantıklı düşüncede; hüküm, akıl yürütme sonucunda varılmış bir önermedir. Prelojik düşünce, kolektif tasavvur kavramı içinde değerlendirilmelidir. Prelojik düşüncede hüküm mantıklı bir sıra içinde düzene sokulmuş ve analiz edilerek varılmış yargılar değildir. Fakat ister mantıklı ister

prelojik olsun bütün düşüncelerin kaynağının toplum olduğu Bruhl tarafından kabul edilir. Bruhl' a göre ilkel insan kolektif tasavvurlarda bağımsız hareket edebilirse bizim gibi akıl yürütebilecektir. Fakat ilkelerde bu iki zihniyet birbirine nüfuz etmemiştir. Bizim zihniyetimizle ilkel zihniyeti birbirinden ayıran mistik ve prelojik olarak adlandırılan bu iki niteliktir (Akt. Öner, 1977: 32).

Buradan da anlaşılabileceği gibi Bruhl' a mantıklı düşünceyi sağlayan kavramlar toplum tarafından bireye kazandırılmıştır.

Kolektif tasavvurların bağlantı ve ön bağlantılarını idare eden, ilkel düşüncenin özel prensibi iştirak prensibidir. Bu ilkeye göre objeler, varlıklar, olaylar aynı anda hem kendileri hem de kendilerinden başka her türlü olabilmektedir (Öner, 1977: 33).

İlkel zihniyet çelişme ilkesi yerine iştirak ilkesine göre hareket ediyor. İştirak kanununu bu şekilde izaha çalışan Bruhl, örnek olarak ilkel kabileleri örnek vermektedir:

Levy-Bruhl ilk eserlerinde çelişmezlik ilkesinin ilkel toplumda yaşayan insanlarda geçerli olmadığını söylemiş ve bu sebeple o insanların zihniyetini prélogique (mantık öncesi) diye adlandırmıştı, sonradan bu fikrini değiştirmiş, ölümünden sonra yayınlanan Carnets adlı son eserinde, çelişmezlik ilkesinin ilkel toplumlar dahil her toplumda yaşayan insanın zihnine hakim olduğunu belirtmiş prélogique terimi yerine “incompatibilite” uyumsuzluk terimini kullanmıştır (Akt. Öner, 2008: 33-34).

O, nedensellik ilkesi konusunda da ilkelerin bizden farklı düşündüğünü kabul eder. Neden ve sonuç arasındaki bağın mistik olduğu, görünmez bir kuvvet olduğunu gösteren örnekler vermiştir (Öner, 1977: 33-34).

Bruhl ilkel düşünce tarzının yalnız ilkelere has olduğu kanaatinde değildir. Onlarda da mantıklı düşünceye rastlanacağı gibi, bu gün bizde de ilkel düşünce tarzının izleri görülmektedir. İlk eserlerinde ilkel insanların mantığının bizimkinden farklı

olduğunu söylüyorsa da daha sonra bundan vazgeçiyor. “Mantığın yapısı bütün insanlarda aynıdır ve ilkeller bizim gibi, eğer çelişmenin farkına varırlarsa reddederler. Fakat tabiatüstünün geniş alanında çelişmeyi fark edemezler, onun için ondan şoke olmazlar.” “Zihnin mantık yapısı tanınmış bütün toplumlarda aynıdır” (Öner, 1977: 41).

Bruhl’e göre insan düşüncesinin ilkel ve akli diye iki safhası, iki görünüşü vardır. Bu düşünce tarzlarının insan zihnini hakimiyetleri toplum tiplerine göre değişir. İlkel zihniyet ilkel toplumlara, akli zihniyet ilerlemiş toplumlara hakim olur. Bruhl çalışmalarını yalnız ilkel toplumlar üzerinde toplayarak ilkel zihniyeti belirtmeye gayret ediyor (Öner, 1977: 42).

Tüm bu açıklamalardan toplum yaşamının düşünce üzerindeki etkisini açıkça görmekteyiz.

Bruhl, son eserinde iştirak fikrinde ısrar ederken prelojikten vazgeçer gibi olmuştur. İlk eserlerinde ilkel insanın bizden farklı bir mantığı olduğunu ısrarla savunmuş, son eserlerinde bu düşüncesini yumuşatarak ilkel mantık yerine, ilkel düşünce kavramından bahsetmiştir. Bu değişiklik, ilk ve son fikirleri arasında, birbirini reddedecek boyutta değildir (Öner, 1977: 44).

Öner, Bruhl’a karşı yapılan eleştirilere araştırmasında yer vermiştir. Bruhl’a yapılan en önemli eleştiri modern toplumları yeterince incelemeyip ilkel toplumları incelemesidir. Diğer bir eleştiri ilkellerin kendi içlerinde farklıları olabileceğini göz ardı ederek ilkellerin aynı zihniyet yapısında düşündüklerini ortaya koymaya çalışmasıdır. Bruhl ayrı bir itirazda zihniyetleri mistik ve mantıklı diye ikiye ayırmasına rağmen bu ayırımın neden kaynaklandığını tam olarak açıklayamamasıdır (Öner, 1977: 46-48).

Meyerson, ilkel düşünceyle bilimsel düşünce arasındaki farkın bir maliyet farkı değil derece farkı olduğunu ileri sürüyordu. Öner, her ne kadar bu iki düşünce tarzı mantığı kullanmakta iseler de, akıl yürütmelerine hakim olan zihniyetler farklı olduğu için bu iki düşünce şekli arasındaki farkın derece değil mahiyet olduğu kanaatine ulaşır. Bu noktadan hareketle zihniyet farklılıklarını ve değişimlerini akıl yürüterek kurulan önermelerin içeriğini farklılığıyla açıklar. Önermelerin içeriğini de kavramlar doldurur. Kavramlarda kişilerin bilgileri ve anlam kazanır. Herkes akıl ilkeleri ışığında

düşündüğüne göre, herkesin düşüncesinin ve zihniyetinin farklı oluşu, ancak kavramlarının içeriğinin farklı doldurulması ile izah edilebilir (Öner, 2009a: 28).

Bundan hareketle kavramın ne olduğuna, kavramın neye işaret ettiğine bakalım:

Öner'e göre kavram bir objenin zihindeki tasavvurudur. Buna fikir de diyebiliriz. Aristo için kavram objenin tanımının bir kelime ile ifadesidir. Kavram dille ifade edilirse buna terim denir (Öner, 1998: 27).

Başka bir tanım olarak kavram nesnelerin tanımının zihindeki ifadesidir. Böyle olunca kavram nesnelerin özüne bir cevap, zihni bir karşılık olur. Bu durumda kavram aslında ortak nitelikleri olan nesneleri göstermektedir. Ortak niteliklerde sonsuz nesnelerin bir sınıf altında toplanmasını sağlar (Öner, 1998: 27).

Kavram bir nesnenin zihindeki tasarımıysa bu nesne sınıf ya da bireydir. Bu durumda kavram, karşılığı olan nesneyi gösterir. Örneğin, insan teriminin gösterdiği nesne insan sınıfı, Sokrates teriminin gösterdiği nesne ise bir birey olan Sokrates' tir. Gösterilen nesne bir sınıf olduğunda bu terimlere genel terim, buna karşılık bir bireyi gösteren terim tekil terim sayılır. Her genel terimin kapsamı bir sınıftır. Bu sınıf, terimin uygulandığı nesnelerin kümesidir. Klasik mantıkta bireyler tür denilen doğal sınıflara ayrılmıştır. Her tür, bir genel terimin gösterdiği nesnedir. Başka bir deyişle her tür, bir genel terimin kapsamıdır. Genel terimler arasındaki ilişkiler, bu terimlerin kaplamaları olan türler arasındaki ilişkilerdir (Köz, 2003: 112).

Öner, Fransız Sosyoloji Okulu'na göre mantığın menşei problemini üç grupta toplar (1977: 52):

1. İlkel düşünce ile modern düşünce arasında bir devamlılık vardır yani ikincisi birincinin tekamülü neticesinde meydana gelmiştir (Durkheim).
2. Bu iki düşünce tarzı insan düşüncesinin iki ayrı görünüşüdür, birbirlerine irca edilemezler her biri kendi çevresinde normal ve kendi tarzında gelişmiştir (Bruhl).

3. İnsan düşüncesi bir bütündür ilkel denen düşünce ile medeninin düşüncesi arasında mahiyet farkı yok, yalnız bir derece farkı vardır (Meyerson). Bu görüşle birinci arasında bir yakınlık görünmüyor.

Bu üç görüşte ortak olan mantığın, ilkel ve medeni düşünce biçiminde aynı olmasıdır. Öner'in bu konudaki tespitleri orijinaldir. Mantığın menşei ile ilgili olarak Fransız Sosyoloji Okulu'nun fikirlerini reddeder. O'na göre mantığın toplum hayatı ile bir ilgisi yoktur. Mantık başlı başındır. Mantık bir varlık bilimidir. Alanı farklıdır. Bu alan düşünce alanıdır. Fizik, nasıl varlığı kendi alanında inceliyorsa, mantık da doğru düşünmeyi inceler. Doğru düşünme mantığın konusudur. Mantığın görevi insanda var olan doğru düşünmeyi tespittir.

### **3.4. Fransız Sosyoloji Okulu'na Eleştiriler**

Öner, Fransız Sosyoloji Okulu'nun mantığın menşei'ni nasıl ele aldıklarını incelemiştir. Daha sonra Fransız Sosyoloji Okulu'nun mensuplarının mantığın menşei'nin toplumsal olduğunu göstermek için inceledikleri kavramları tek tek ele alarak eleştirmiştir. Öner 'in bu kavramları nasıl ayrı ayrı değerlendirip eleştirdiğine bakalım:

#### **3.4.1. Kategoriler**

Kategori kelimesi Aristo'ya göre yüklemi gösterir. Varlığın, bir konuya yüklenen yüklemnin çeşitli sınıflarıdır. Kategorilerin sayısı sınırsızdır. Fakat felsefede daima belli sayıda kategorilerden bahsedilir. Bunlar temel yüklemeler, daha doğrusu temel kavramlardır. Aristocu geleneğe uyarak mantıkçıların çoğu bunları en genel kavramlar diye ele alırlar. Kategorilerin mantığın mı yoksa başka bir disiplinin mi içine girdiği münakaşa konusu olmuştur (Öner, 1998: 38).

Bugün de bu tartışmalar devam etmektedir. Kategorilerle ilgili üç boyut karşımıza çıkmaktadır. Varlık boyutu, dil boyutu, mantık boyutu. Kategoriler bu şekilde

varlığa ait olarak, onu belirlerler; zihne ait olarak, onu düzenlerle; dilde ise varlık hakkında söz söylemenin sınırlarını oluştururlar (Köz, 2003: 136).

Öner (1995: 187), kavram çeşitlerini tespit etmenin, kavramlar arası ilişkileri göstermenin, mantıkçının işi olduğunu belirtmektedir. Fakat ona göre, insan zihni bu kadarla yetinmemekte, bütün kavramları içine alacak en genel kavramları aramaktadır. Burada da önüne kategoriler çıkmaktadır. Kategorilerin akla mı aittir, varlığa mı, tartışması mantıkçıların yanında filozofları da meşgul etmiştir. Kategorilerin sayıları, nelerin kategori olduğu üzerinde bir anlaşmaya varılamamıştır. Kategoriler üzerinde yapılan bu tartışmalar mantığın değil, mantık felsefesinin içine girer.

Kategoriler kendilerini ferde ilk defa toplum şekilleri altında zorla kabul ettiriyorlar. Görülüyor ki Durkheim kategorilerin varlığını ferdin dışında kabul ediyor; bunlar sonradan kazanılmışlardır. Böylece Durkheim, akılcılığa karşıdır ve bir nevi ampiristtir (Öner, 1977: 54).

Durkheim, deneyciliğe karşıyken toplumsal yaşamdan geldiklerini vurgulaması bakımından deneyci olmaktadır. Durkheim kategorilerin kaynağı problemini çözemediği gibi daha da karmaşıktırmıştır.

Ayrıca Fransız Sosyoloji Okulu mensupları tüm kategorilerin toplumla olan ilişkilerini ele almamışlardır.

Öner (1977: 57) bunlara örnek olarak “ etki, edilgi, durum vesairenin teşekkülünde toplumun rolü nedir? Buna dokunulmuyor. Örnek olarak ele alına iki üç kategorinin toplumla olan münasebetlerine dayanarak, kategoriler toplumsal bir menşe sahiptir” demektedir.

Eğer mantık kategorileri toplumsal menşe sahipler kategorilerin Konfiçyüs, Aristo, Thomas, İbn Rüşd, Kant ve bizzat Durkheim’da aynı olmaları nasıl izah edilebilir? Bu filozofların her biri tamamen farklı bir cemiyet şeklinde yaşıyorlardı. Eğer kategoriler yalnız bu toplumların aksinden ibaret olsalardı farklı toplumlarda yaşayan bu büyük adamların fikri farklılığın olmaması imkansız olurdu (Öner, 1977: 57).

Buradan da anlaşılabileceği gibi kategorilerin toplumsal bir kaynağa sahip olduklarını söylemek doğru değildir.

### 3.4.2. Sınıflama

Sınıflamada söz konusu olan kavramların sınıflamasıdır. Klasik mantıkta kavramların kaplamını belirtmek onu sınıflandırmak demektir. Klasik mantığın kavramların kaplamını dikkate alarak gerçekleştirdiği sınıflama anlayışına, sınıflamanın objektif olmadığı, sübjektif olduğu gerekçesiyle karşı çıkmıştır. Bu tenkide göre bütün objeler için geçerli bir sınıflandırma mümkün değildir. Bunun karşısında ise mantığın kurucusu Aristo, bilmeyi her şeyden önce nesnelerin çözümlemesine dayanan doğru bir sınıflama olarak görmüştür. Bu nedenle onun çabası onun çabası en genel kavramdan aşağı doğru en alttaki kavramlara kadar uzanan bir kavram zincirini oluşturmaktadır. (Köz, 2003: 113).

Fransız Sosyoloji Okulu mensupları, sınıflamaların toplum yapılarıyla ilgili olduğunu, bütün şeylerin bu toplum yapıları içerisine sokulduğunu, aynı grup içine giren şeyler arasında totemik bir bağ olduğunu iddia ediyorlar. Totemizm sınıflamanın esasını teşkil eder (Öner, 1977: 58).

Sınıflamanın esasında, totemik sınıflamanın bulunduğunu göstermek için çeşitli örnekler vermişlerdir. Verilen örnekler şunu gösteriyor: “İlkellerin sınıflamaları, bir nevi onların bilgilerinin sistemidir. Her şeyi bu sınıflamalar içerisine sokuyorlar şeylerin dış görünüşleri ve karakterleri olduğu gibi sihir ve dini ayinlerdeki yerleri dikkate alınarak bölünüyorlar. Şeylerin sınıflara bölünmesinde rol oynayan çeşitli faktörlerden yalnız toplumsal olanı ele alıp onu diğerlerinin temeli olarak kabul eden sosyolojik tezi haklı çıkaracak bir delil gözükmüyor” (Öner, 1977: 61).

### 3.4.3. Akıl İlkeleri

Durkheim, çelişiklik ve özdeşlik ilkelerinin düşünce üzerindeki etkisinin zamanlara ve toplumlara göre değiştiğini ileri sürmesi yeterli değildir. Durkheim çelişiklik ilkelerinin zamanlara ve toplumlara göre değişik tarzda insan zihni üzerinde tesir ettiği fikrinden neyi kastediyor? Bu hususta Durkheim'ın fikri açık değildir. Böyle açık olmayan bir fikre dayanarak bugün insan zihnini idare eden bu kuralların ezelden beri var olmadığı, toplumsal faktörlere tabi bulunduğu yolunda vardığı netice boşlukta kalıyor. Kendisi de bu iddiasını yeteri derecede temellendiremediğini fark ettiği için “bu faktörlerin ne olduğunu kesin olarak bilemiyoruz, fakat onların var olduğunu kestirebiliriz” (Öner, 1977: 62).

Durkheim nedensellik ilkesi üzerinde daha fazla durmuştur. Öner'e göre nedensellik düşüncesi kaynağını, sadece toplumsal hayatta aramamalıdır.

Kategoriler ve akıl ilkelerinin menşeyini izahtan akılcılık ve ampirizmin görüşlerini kabul etmeyerek yeni bir yol arayan Sosyoloji Okulu mensupları, teklif ettikleri çözüm şekli ile problemi halletmiş görünmüyorlar (Öner, 1977: 64).

Mantıklı düşünce yalnızca bir kavramlar yığınınından ibaret değildir mantıklı düşünce her şeyden önce bir işlem sistemidir. Bu işlem hüküm verme ve akıl yürütme ile olur. Aynı metodla bunlarında menşeyinin toplumsal olduğunun açıklanabileceğini söylemelerine rağmen sosyoloji okulu mensuplarının hiç birisi düşüncenin asıl karakteri üzerinde durmamıştır. Yalnız, düşüncenin kullandığı Malzemenin toplumsal olduğunu ispata çalışarak büyük bir fikir atlamasıyla mantığın, daha geniş deyimle, aklın toplumsal olduğunu iddia etmişlerdir (Öner, 1977: 64).

Fransız Sosyoloji Okulu mensupları mantığın birliğini savunmakla beraber bunun bir gelişime tabi olduğunu da söylüyorlar. Durkheim “ şüphesiz, tarihin farklı anlarında mantık çeşitli karakterler arz etmiştir. Mantık da toplumlar gibi gelişim gösterir bu farklar ne kadar çok olursa olsun esastaki benzerlikleri tanıyamazlık ettirmemelidirler” diyor (Öner, 1977: 64-65).

Durkheim’ın böyle bir düşünceye sahip bulunması, onun mantığın bir kavramlar yığını olarak kabul etmesinden ileri gelmektedir.

### 3.5. Zihniyet

Mantıklı düşünmenin doğuştan ve değişmez olduğunu ilk insanla en medeni insan arasında herhangi bir fark olmadığını kabul eden Sayın Öner’e göre, mantıklı düşünmenin, bütün insanlarda aynı olduğu da kesindir. Ancak diğer taraftan ilkel toplumda yaşayan bir insanla en medeni bir toplum içerisinde yaşayan insanın farklı düşüncelere sahip olduğu da açıktır. Eğer bu fark mantıki değilse nedir? Bu fark mantıktan değil zihniyetten kaynaklanır (Öner, 1991: 2-4).

Öner, zihniyeti şöyle tanımlamaktadır: “Zihniyet insan zihninin bir hali, bir tavrıdır.” Bu hal ferdin veya sosyal bir grubun düşüncesini sevk ve idare eder. İnsanların olaylar karşısındaki tutumları bir akıl yürütme sonucunda olur. Akıl yürütmeler düşüncenin tutarlılığı içerisinde seyreder. Bu tarz düşünceye mantıki düşünce de denir (Öner, 1985: 45).

İnsanların aynı mantığı kullandıkları halde aynı olay karşısında farklı sonuçlara varıp farklı davranışlar içerisine girmeleri onların farklı zihniyetlere sahip olmalarından kaynaklanır.

“Zihniyet, insan zihninin bir hali bir tavrıdır.” Diyen Öner’ e göre, zihninin bu hali, fertlerin ve grupların tek tek düşüncesini sevk ve idare eder. İnsanların hadiseler karşısındaki tutumları, umumiyetle akıl yürütme ile olur. Akıl yürütmeler düşüncenin tutarlılığı içinde seyrederken insanlar aynı mantığın kullarına göre düşündükleri halde, aynı konuda farklı tavır alışları neden ileri gelmektedir? Öner’in cevabı şöyle: “İnsanların düşüncelerini yöneten zihniyetlerinin farklılığından ileri gelir.” Öyleyse farklılıklar neden gelmektedir? Bu farklılıklar bilginin derecelerine, inancın kuvvetine ve bağlı bulunduğu grupların telkinine göre zihniyetler de farklı bir şekilde teşekkül etmektedir (Öner, 2009a: 28).

Her şey zihniyetlerin kökünde kabul edilmiş değerlere göre mana kazanır. Şuurlu fiillerde ve ifadelerde bu mana, kendini gösterdiği için zihniyetle akıl yürütme arasında kuvvetli bir ilişki vardır. Kabul edilmiş önermeler dayanarak çıkarılan sonuçlar, mantıki tutarlılık taşıdığı gibi, zihniyet farklılıkları da temelde kabul edilen bu önermelerin muhtevalarına dayanır. Kullanılan önermeler, birbirine zıt kabuller ihtiva ederse, sonuçlarda farklı olacaktır (Öner, 2009a: 29).

Zihniyet, insanın varlığı, anlayış tarzı ve bu anlayışa göre varlık karşısında tavır alışdır. Kültürel çevre farklılaştıkça zihniyetler de farklılaşır. Milletlerin zihniyeti, köylü zihniyeti, asker zihniyeti vb. (Öner, 1991: 3).

Öner'in üzerinde durduğu, bu tür zihniyetler değil, farklı zihniyetlere sahip olan insanların tümünde ortak olan temel zihniyetlerdir.

İnsan bilgi edinirken ve bilgiyi uygularken yani eylemde bulunurken hep o anda içinde bulunduğu zihniyetin etkisi altındadır. Zihniyeti zihin faaliyette iken içinde bulunduğu ortamdır diye tanımlayabiliriz. İnsan var olanlara hep bu açıdan bakar, değerlendirmeleri hep bu açıdan olur.

İnsanın farklı zihniyetleri vardır. Bunların bir kısmı doğuştandır, bir kısmı ise sonradan kazanılmıştır. Farklı zihniyetlerin mevcudiyetini görüp, onları bilimsel bir şekilde inceleme, düşünce tarihinin çok sonlarındadır. 18. asırda misyonerlerin, ilkel toplumlarda yaptıkları gözlemler o toplumlarda yaşayan insanların farklı düşünce tarzına sahip olduklarını gösteriyordu. Bu gözlemlere dayanarak, ilkel toplumda yaşayan insanların zihniyetini ilk defa, 19. asırdan itibaren, bilimsel olarak ele alıp inceleyenler, İngiliz Antropoloji Okulu düşünürleri Taylor, Frazer; Fransız Sosyoloji Okulu düşünürleri başta Durkheim, özellikle Lévy-Bruhl olmuştur. Bu konuda Olivier – Leroy, Maurice Leenhardt, Roger Bastide ve Claud Levi-Strauss'un önemli çalışmaları vardır (Öner, 2008: 55).

İlkel toplumda yaşayan insanın zihin yapısı ile medeni toplumda yaşayan insanın zihin yapısının farklılığından hareketle iki tür temel zihniyetten bahsedilmiştir. Bu iki zihniyet birbirinin devamı değildir. İnsan zihninin iki ayrı tarzıdır. Bu iki zihniyetten

birisi ilkel, mitik, mistik, majik; ikincisi akli, pozitif olarak adlandırılmıştır (Öner, 1991: 5).

Öner, bu temel zihniyetlerden birincisine olgusal, ikincisine büyüsel demiş ve bu iki zihniyete ilk defa yeni bir zihniyet daha eklemiştir. Öner, bu konuyu şu şekilde dile getiriyor (1995a: 66):

... Bu iki temel zihniyete bir üçüncüsünün eklenmesi kanaatindeyim. Çünkü öyle akıl yürütmelerimiz vardır ki bunları ne büyüsel ne de olgusal zihniyete sokabiliriz. Dini tefekkürler ile felsefi tefekküre hakim olan zihniyet ne büyüsel ne de olgusaldır. Büyüsel zihniyete hakim olan güç, söz konusu olay veya objeyle beraberdir.

Öner, zihniyetleri temel zihniyetler ve ikinci dereceden zihniyetler olmak üzere iki başlıkta incelemiştir. Bu zihniyetleri ayrıntılı biçimde ele alalım:

### 3.5.1. Temel Zihniyetler

Zihniyetlerin iki tane olduğunu doçentlik tezinde belirleyen Öner, daha sonraki çalışmalarında üçüncü zihniyetten bahsetmeye başlamıştır. Kendisinin bulduğu diğer bir zihniyet çeşidini de öne sürerek insanların üç tür zihniyette olabileceklerini söyler.

1. İlkel zihniyet: bu zihniyet majik, mistik ve büyüsel 2. Medeni zihniyet: bu zihniyet pozitif ve olgusaldır. 3. Eleştirisel zihniyet (Öner, 1986a: 14).

Gerek dini ve gerek felsefi düşünceye hakim olan zihniyet büyüsel ve olgusal ... zihniyetin dışındadır. Felsefi ve dini düşünce bu açıdan, büyüsel ve pozitif zihniyetlere bağlı bilgilerin eleştirisi... Olduğu için bu üçüncü tarz zihniyete eleştirisel, “kritik” zihniyet diyorum. Böylece üç temel zihniyet şunlardır: Büyüsel (magique), olgusal (pozitif) ve eleştirisel (critique). Bu üç zihniyet birbirlerinin devamı değildir. Bir tekâmül zinciri içinde değildir, bu üç zihniyet insan zihninin üç ayrı kipidir (Öner, 1991: 4).

Bu durumda zihniyet büyüsel zihniyet, olgusal zihniyet ve eleştirisel zihniyet diye üç türdür. Bunlar her insanda bulunur yalnız hangisinin baskın olacağı sosyal yapılara ve bireylere göre değişir.

Zihniyetlerden biri diğerinin yerine geçemez ve birbirini yok edemezler. Herhangi biri diğerinin tekâmülü sonucu oluşmamıştır. Her üçü de aynı zamanda vardır. Birisi işlevini yerine getirirken diğerleri saf dışıdır. Yani ikisi veya üçü, bireyde, aynı anda işlev yapamazlar (Öner, 2008: 55-56).

Temel zihniyetlerin sosyal yapılara göre hâkimiyet derecelerinin değiştiğini söyleyen Öner bu konuya şu şekilde açıklık getirmiştir:

İlkel toplumlarda yaşayan insanların zihinleri çok büyük ölçüde büyüsel zihniyetin etkisi altındadır. Bu insanlar olay ve olgulara bu açıdan bakarlar. İlerlemiş medeni toplumlarda yaşayanlar ise çoğunlukla olgusal zihniyet içinde olay ve olgulara bakarlar. İlkel toplumda yaşayan insan az da olsa olgusal zihniyeti kullandığı gibi, uygar toplumda yaşayan insan az da olsa büyüsel zihniyete başvurur. Mesela ok ve yayını yaparken ilkel toplumda yaşayan kişi olgusal zihniyeti kullanır, uygar bir toplumda bir kişinin herhangi bir batıl inanca başvurması, mesela fala baktırması veya bir objeyi uğurlu veya uğursuz sayması onun büyüsel zihniyetin etkisinde olduğunu gösterir (Öner, 2008: 56).

Temel zihniyetler şöyle tanımlanabilir:

### **3.5.1.1. Büyüsel Zihniyet**

Lévy-Brhul büyüsel zihniyeti üç noktada belirtiyor (Öner, 2008: 57):

1. Büyüsel zihniyet mistiktir. Burada mistiği dinsel mistisizmle ilgisi yoktur. Anlamı şudur: Görünmeyen fakat gerçek olan kuvvetlere inanma. Bu inanca göre objeler gizli hassalara sahiptir. Doğaüstü ve doğa farkı yoktur. Levy-Bruhl şöyle diyor: “İlkelerin yaşadıkları toplumsal ortam bizimkinden farklıdır.

Algıladıkları dış dünya da bizim algılarımızdan başkadır. İlkellere göre objeler occulte hassalara sahiptir. Bunlar objeyi tasavvur edemezler. Onlar için tamamen fiziksel bir olay yoktur; tabii ile tabiatüstü farkı da yoktur. Görülen varlıklarla görülmeyen varlıklar birbirinden ayrılmazlar”

2. İştirak olgusunun geçerliği: İştiraki şöyle açıklıyor: “Özdeşlik, ikilik-birlik işte iştirakin tercümesi”. İştirake verilen misallerden biri şudur: Bireyle onun ayak izi arasında iştirak vardır. Avusturyalı yerliler bir düşmanın veya hayvanın ayak izine mızrak saplamakla o izi bırakanı ayağından yaraladıklarına inanmaktadırlar. İştirak kavranmış veya algılanmış bir şey değil fakat hissedilmiş bir şeydir.
3. Nedensellik bağı tamamen mistiktir, nedensellik anlayışının iştirak olgusu ile sıkı ilişkisi vardır. Bir olayın başka birisine bağlanmasına sebep olan zaman içinde bir öncelik değildir. İki olay arasında mistik bağ mevcuttur.

Büyüsel zihniyete bağlı inancın kaynağı kolektif tasavvurlar ya da ferdin kendisidir. Dini inançta ise kaynak vahiyle bildirilen bilgidir. Dolayısıyla büyüsel zihniyete bağlı bilgi tek tek, dağınık ve düzensizken; dini inançla ilgili bilgi vahye dayalı, objektif, düzenlidir ve buna dayanarak sistematik bilgi kurulabilir (Öner, 1995a: 67).

Büyüsel zihniyette gizli, görünmez güçlere sığınmaya, her şeyi, ilgili objenin içinde taşıdığına inandığı gizli güçle açıklamaya zorlayan bir ortam vardır. Bu ortamda büyü, sihir, fal gibi vasıtalarla, pratik sorunların çözümü için bir tatmin yolu aranır (Öner, 2000: 3).

Tecrübenin verilerini insan değerlendirir ama asla bu verilerle yetinmez. İster bilgi, ister varlık felsefesi yapsın, insan tecrübeyi aşar. O halde felsefi düşüncüyü pozitif zihniyete veya düzensiz, dağınık sistemleştirme imkânı olmayan büyüsel zihniyete dayandırmak mümkün değildir (Öner, 1995a: 67).

### 3.5.1.2. Olgusal Zihniyet

Bu zihniyetin hâkimiyetinde olan insan, olayları, olguları ve bunların ilişkilerini, bir gizlilik bir mistiklik aramadan, doğrudan doğruya görüşlerine bakarak inceler. İnsanın çok önemli eserleri olan bilim ve teknoloji bu zihniyet içerisinde doğup gelişmiştir. Uygar insan günlük hayatında da eylemlerini çok büyük ölçüde bu zihniyetle yapar (Öner, 2008: 58).

Olgusal zihniyette olgular ve deneyimle sınırlanmış bir ortam vardır. Burada elde edilen sonuçlar doğrulanabilme imkânına sahip olduğu için, inandırıcılığı ve pratikte sağladığı faydalar fazla olur (Öner, 2000: 3).

### 3.5.1.3. Eleştirisel Zihniyet

Öner (1995b: 4) eleştirisel zihne sahip olmayı şöyle açıklar: Eleştiri bir fikrin, bir hareketin değerlendirilmesidir. İyi niyet ve doğru bilgiye dayalı olanı, eleştirilenin bilgisinin daha doğru hareketinin daha uygun olmasını sağlar. Bu bakımdan eleştiri gelişme olgunlaşmaya hız veren itici bir güçtür. Eleştirinin gerekliliği de yine insan tabiatından kaynaklanır.

İnsan mükemmel varlık olmadığından, eksiklikleri yanlışlıkları olur. Bu yanlışlıklardan akıl ile kurtulma imkânına sahiptir. İşte yanlışlıklardan kurtulup daha doğruyu daha iyiye elde etmede kendisine yol gösteren eleştiridir.

Eleştiri kendisine sunulanı olumsuz veya olumlu olarak değerlendirmedir. Kant'ın ifadesiyle insanda en iyiye gerçekleştirme arzusu vardır. Buna doğruyu bilme arzusunu da eklemek gerekir. İnsan kötü, çirkin ve yanlış reddeder; kendisine sunulanları bu açılardan değerlendirir. Bu onun doğası gereğidir. İşte bu üç zihniyet en ilkelinden en uygarına kadar her insanda vardır. Bunlar doğuştan zihnimizin kalıplarıdır. Her insan yerine göre birini kullanır. Bunlar biçim olarak her insanda aynıdır ama hakimiyet dereceleri toplumun ve bireyin kültür seviyelerine göre değişir (Öner, 2008: 58-59).

İnsan kendi varlığına derinliğine nüfuz edince eleştirisel zihniyetinin hâkimiyetini artırır. İnsan doğası gereği var olanı olduğu gibi bildiği, iyi hareket etmeyi ister. İnsan bilgi ve eylemlerinin denetimini de yapma gücüne sahiptir. Bu güç akıl gücüdür. Böyle bir bilince varan insan kendi yapıp etmelerini eleştirerek daha doğru daha iyiyi elde edebileceği tutuma girebilir. İşte bu tutum eleştirisel zihniyettir (Öner, 2000: 4).

Öner (2000: 3): "Eleştirisel zihniyetin büyüsel ve olgusal zihniyetler yaranda, onlardan farklı, temel bir zihniyet olduğu kanaatimi muhafaza ediyorum. Eğer böyle bir temel zihniyet olmasa idi Auguste Comte'un anlayışı dışında bir felsefe yapılamazdı; yani metafizik konularla insan meşgul olmazdı. Hâlbuki her devirde metafizik konulan ele alan büyük filozoflar yetişmiştir. Günümüzde de bu çalışmalar devam etmektedir. İnsan, olgusal zihniyetin eseri olan bilimle yetinmiyor. Bu verilerin ötesine geçmemek için akla sınır çizilemiyor."

Eleştirisel zihniyet, diğer iki zihniyeti eleştirmesi bakımından onlardan üstündür. Felsefenin toplum hayatı için zorunlu olan hoşgörüyü ve düşüncüyü açığa çıkarması onun kaynağı olan eleştirel zihniyeti diğerlerinden üstün yapmaktadır. Felsefe ve din bilimden daha değerlidir; çünkü felsefe bilimden farklı olarak insana mutlak varlığa giden yolu, yani mutluluk yolunu açar (Öner, 1995a: 20).

Eleştirisel zihniyetin din ve felsefede açıkça görüldüğünü, dinin büyüsel zihniyetin eleştirisi, felsefenin de olgusal zihniyetin eleştirisi olduğunu belirten Öner, bu hüküm her ne kadar doğru ise de din ve felsefenin aynı alanda zikredilmesi yanlış anlaşılmalara sebebiyet verebilir. Din ilâhîdir, esas fikirleri aslen varlığa yani Allah'a aittir. Felsefe ise insanın yaptığı bir değerlendirmedir. Ve onun eleştirisel zihniyetinin bir eseridir (Öner, 2000: 4).

Bu bilgiler ışığında akla şu soru gelebilir: "İnsanın eleştirisel zihniyeti dinde kendini göstermez mi?"

Öner'in bu soruya verdiği yanıt (2000: 4): "Gösterir. İnsanın, fiil ve sözlerin, Allah'ın kelâmı olan kurallara uyup uymadığı yolundaki değerlendirmesi eleştirisel zihniyetinin eseridir. İslâm'da kelâm tartışmaları bu zihniyetin ürünüdür. Bu zihniyet

yalnız felsefe ve dinde değil, bilimde, sanatta ve insanın bütün iradî eylemleri karşısında görülür. Ve bu zihniyet insanın her alanda gelişmesini sağlar. İnsanın bütün yapıp etmelerinin eleştirilebilmesi onun önemli varlık sebeplerinden birisidir. Bu nedenle eleştirisel zihniyet olgusal ve büyüsel zihniyetin yanında üçüncü temel zihniyettir” olmuştur.

Din alanında tefekkür neticesi elde edilen önermeler tecrübe ile tahkik edilemediği için olgusal sayılmaz; büyüsel de değildir. Çünkü dini inançla batıl inanç arasında bariz fark vardır. Büyüsel zihniyete hâkim olan güç içkindir; mesela nazarı önleyen güç, mavi boncuğun içindedir, dini inançta ise bu güç, aşkın olup bizzat Tanrıdır. Bunun yanında büyüsel inanca sahip zihniyetin kaynağı, ferdin kendisidir. Dini inançta ise kaynak, vahiy ile bildirilen bilgilerdir. Büyüsel alan ile dini alanı dikkat ile ayıran Öner, felsefi düşüncenin pozitif veya olgusal zihniyete dayandırılmayacağı iddiasındadır. Çünkü Öner, ‘insan tecrübe verileri ile yetinseydi, bilim yeterli olur, felsefeye ihtiyaç kalmazdı.’ diyor. İnsan her zaman tecrübe verilerini aşmak ister ve aşar da. Burada Öner, çok farklı ve yeni bir şey söylüyor: Felsefi ve dini düşünce, eleştirisel bir düşüncedir. Felsefe her türlü bilginin eleştirisi iken din, batıl inançların, yanlış geleneklerin ve akılını iyi kullanamayanların yanlış düşüncelerinin ve yanlış davranışlarının eleştirisidir (Öner, 2009a: 21).

### 3.5.2. İkinci Dereceden Zihniyetler

Zihniyetleri temel ve ikinci dereceden zihniyetler olmak üzere iki şekilde ele alan Öner, ikinci dereceden zihniyetleri temel zihniyetlerden ayırmak için ikinci dereceden zihniyetlere tutum adını vermiştir.

Öner (2008: 60) tutumu şöyle tanımlamıştır: Tutum, bireyin farkında olduğu obje ile ilgili düşünce, duygu ve davranışlarını düzenleyen bir eğilimdir. İnsan herhangi bir tutuma dolaylı ve dolaysız eğitim ve öğretimle sahip olur. Tutum kazanmada bilginin yanında duyguların da etkisi vardır. Bir objeye karşı duyulan sempati veya antipati ona karşı duyulan tutumda etki yapar. Tutum kazanmada bir unsur da sosyal çevredir. Tutum kazanmada ana unsur bilgidir. Duygular ve sosyal çevre sahip olunan

bilgilere anlam kazandırmaktadır. Başka bir ifade ile bu unsurlar eyleme esas olan bilgiye yol gösterir.

Tutum kazanmamızda bilginin öneminin büyük olmasından hareketle bu kavramın ne olduğu konusunda ve tutuma sahip olmada eğitim ve öğretimin gerekliliği üzerinde durmakta fayda vardır.

Bilgi, en geniş anlamıyla var olanların zihindeki aksidir. İster ve Eflatun ve Aristoteles gibi insan hayretini gidermek için bilgi sahibi olur, densin, ister insan belli bir eylemini gerçekleştirmek için bilgi edinir densin, insan, var olduğundan beri var olanları tanımaya bilgi edinmeye mahkûm edilmiştir. İnsanın her bilinçli eylemi bir bilgiye göre olur (Öner, 2009b: 1).

İnsanın var olanlardan elde ettiği bilgisi altı türdür. Bu farklılık, bilgi edinilirken takınılan tavır, edinilen amaç, kullanılacak yöntemden kaynaklanır. İlgili türleri şunlardır: din, felsefe, bilim, sanat, günlük bilgi, okkült bilgi. Bunlar birbirini yok edemez birbirine indirgenemez. Her biri kendi fonksiyonu dâhilinde kullanır. Bu ilgilerin hâkimiyet dereceleri farklıdır. En çok kullanılanları bilim ve günlük bilgidir. İlkel toplumlar da hakim olan okkült bilgidir. Kùltürler geliştikçe bu hakimiyeti bilim almıştır, ama okkült bilgi yok olmamış çok azda olsa uygulama alanı bulmuştur. Bu durum insanın doğası gereğidir (Öner, 2009b: 1).

Öğretim kurumlarında bu altı bilgi türünden ilk dördünün, yani din, felsefe, sanat, bilim dersleri verilir. Öğretim seviyesine göre gerek tabii, gerek beşeri bilimlerle ilgili bilgiler verilir. Öğretim kurumlarında baş amaç, sürekli gelişme ve değişme içinde olan bilimlerle ilgili en son veri ve teorileri göz önünde tutarak doğru bilgi vermektir. Tabi bunun için öğretmen yetiştirme ve ders kitapları büyük önem arz eder (Öner, 2009b: 1).

Öğretim kurumlarında amaç öğrencilere gereken bilgileri kazandırmaktır. Bilgileri faydalı kullanmaları için, öğrencilere belli bir tutum kazandırmak gerekmektedir.

Yetiştirilen gençlerin dar görüşlü, bağınaz bir durum içine düşmemelerini ve eleştirisel zihniyete sahip, açık görüşlü olmalarını sağlamak gerekir. Düşüncenin ve bilimin gelişmesi bu tutum içinde bulunanlar sayesinde olur. Böyle bir tutum bir toplumun çoğunluğuna hakim olursa o toplum sağlıklı bir toplum olur.

Öner bu hususu şöyle açıklamaktadır:

İnsan yaratılışı gereği mutlak bir bilgiye sahip olmadığı için, var olanları tanımada bilgisi sürekli değişip gelişmektedir. Kalıcı tek doğru yoktur. En kesin doğru bilgi veren bilimin tarihi bunun delilidir. Tecrübe metodu ile verileri doğrulanmayan sosyal bilimlerde tek doğrudan da bahsedilemez. Aynı konu üzerinde farklı görüşler vardır. Diğer tarafta, insanların farklı zihin kabiliyetine sahip olması, eğitim ve öğretim düzeylerinin ve niteliklerinin farklı bulunması sebebiyle, aynı konuda farklı bilgilerin bulunması gerçeğini de göz önünde bulundurarak, insanın hangi anlamda çoğulculuğa mahkûm edilmiş olduğu kolayca anlaşılacaktır. Bu fikir insan doğasına en uygun rejimin demokrasi olduğunu da açıklar. Bu görüşü amaç edinen bir eğitim ve öğretim, sağlıklı bir ortak yaşamın vazgeçilmez şartı olan, tolerans duygusuna sahip nesiller yetiştirir. Tolerans duygusuna sahip olma, uygar bir insanın en önemli vasfıdır (Öner, 2009c: 3).

İkinci dereceden zihniyetler, ferdi mensup olduğu gruba bağlayan en güvenilir ve sağlam bağıdır. Bir medeniyetin, bir milletin veya ideolojinin telkin ettiği zihniyetler ne kadar kuvvetli olursa ferdi bunlara bağlılığı da o nispette kuvvetli olur. Zihniyet aynı zamanda kişinin benliğinin en sağlam elemanı olduğu gibi, onun şahsiyetini oluşturan esas unsurdur da. Bir toplumda uygulanan ve uygulanacak olan iktisadi, siyasi ve eğitim politikalarının başarısı, o topluma hâkim olan zihniyete sımsıkı bağlıdır (Öner, 2009a: 38).

İkinci dereceden zihniyetler veya tutumlar, bir sistem oluşturur. Bir tutuma sahip kişi, o tutum içinde akıl yürütür. Tutumların temelinde kabul edilmiş değerler, başka ifade ile kabul edilmiş önermeler olduğu için o tutum içinde verilen hükümler, temel önermelerle tutarlı olur. Bu bakımdan bir tutum içinde bulunan kişinin tutumuna bağlı

olarak verdiği hükümlerin kendince doğru olarak kabul edilmesi, hükümlerin biçimsel, baka ifade ile akli doğruluğu ifade ettikleri içindir. Farklı tutumlar içinde bulunan iki kişinin, aynı konuda aynı mantığı kullandıkları halde, anlaşamamaları, verdikleri hükümlerin bilgi doğrusu olduğu kanaatini taşımalarından dolayıdır ( Öner, 2009a: 38).

Tutumların varlığı insana bağlıdır ve sonradan kazanılmıştır. Zihniyet insanın özünü, tutumlar ise varoluşunu açığa çıkartır. Çünkü öz verilmiştir yani temeldir. Öze karşılık, varoluş sonradan geliştirilmiştir ve temel değildir. Bu nedenle, zihniyet öze, tutum varoluşla ilgilidir (Öner, 1991: 3).

Tutum bir sistemdir. Bir tutum içinde bulunmak bir sistem içinde bulunmaktır. Sistem tutarlı önermeler kümesidir. Bu tutarlılık, sistem içinde bulunan bir önermenin o sistemin temelinde kabul edilmiş olan önerme veya önermelerle olan tutarlılığıdır ( Öner, 2008: 60).

Öner (2008: 60) bu konuyu şöyle örneklendirir: Öklit'in geometri sisteminde bir üçgenin iç açılarının iki dik açığa eşit olması, sistemin temelinde bulunan, bir doğruya onun dışındaki bir noktadan ancak bir paralel çizilebilir postulatının kabulüne bağlıdır. Her tutum böyledir. Temelde kabul edilen önermeler vardır, düşünceinin seyrini bunlar belirler.

Bir tutum içinde olan, çok defa, tutarlılığını sağlayan temel önermelerin farkında değildir. Tutum değişikliği, o tutuma temel teşkil eden önermelerin doğruluğuna olan inancın değiştirilmesi ile mümkün olur (Öner, 2008: 61).

İnsan olay ve olgular karşısında hep bir tutum içinde bulunduğundan, objektif kalması çok zor bir iştir. Hele çok kompleks olan sosyal olaylar karşısında objektiflik imkansız gibi bir şeydir (Öner, 2008: 61).

Öner tutumları açık ve kapalı olmak üzere iki gruba ayırmıştır:

Açık tutum: bu tutum içinde bulunanlar, aynı konuda farklı tutumlara karşı açıktırlar. Aynı konuda farklı tutumların olabileceği bilinci içersindedirler. Bunlarda

müşamaha duygusu hakimdir. Bunlarla tartışılabilir. Uygarlığın en belirgin vasfı tolerans duygusuna sahip olmaktır (Öner, 2008: 61).

Kapalı tutum: bu tutum içinde bulunanlar kendilerini sahip oldukları tutumun içine hapsetmişlerdir; farklı tutumlara kapalıdırlar. Bunlar mutaassıp, fanatik, dogmatik gibi vasıflarla vasıflandırılırlar. Kendi fikirlerinin mutlak doğru olduğunu kabul ettiklerinden başka fikirlere tahammül edemezler. Özellikle din ve politikada kapalı tutum içinde bulunanlar içinde bulundukları topluma büyük zarar verebilirler (Öner, 2008: 61).

Sosyal hayatta insanlar farklı inanç ve ideolojilere sahip olabilirler. Bu inanç ve ideoloji sahipleri bu iki tutum içinde bulunabilirler. Kapalı tutum içinde olanlar, başkalarına hayat hakkı tanımazlar. Totaliter rejimin savunucuları kapalı tutum içindedirler. Totaliter bir rejimde insanlar rahat değildir., toplumun huzuru zorla sağlanmaya çalışılır. Açık tutum içinde bulunanlarda müşamaha duygusu vardır. Başka inanç ve ideolojilerde toleransla yaklaşır. Bu hal içinde bulunuşumuz bizim gibi düşünmeyenlerin fikirlerini kabul ediyoruz anlamında değildir ( Öner, 2009c: 3).

Bir inanç ve ideolojiye mensup olup, açık tutum içinde bulunanlar, kendi inanç ve fikirlerine sıkıdan sıkıya bağlı olur ama bağnaz olmaz. İşte medeni toplum, demokratik toplum, bu tür insanların çoğunlukta olduğu yerlerde gerçekleşir. Tabii böyle insanlarda bu amacı gerçekleştirecek eğitim ve öğretimle yetişir. Böyle bir tutumun oluşmasında en büyük katkıyı felsefe derslerinden sağlamak mümkündür (Öner, 2009c: 3).

## 4. BÖLÜM

### MANTIĞIN ANA İLKELERİ

**Akıl yürütme;** mantığın ana ilkelerini açıklamadan önce akıl yürütmenin, akıl yürütme çeşitlerinin ne olduğuna açıklık getirilmesi gerekmektedir. Çünkü bu ilkelerin bilince ancak akıl yürütmelerle, akıl faaliyetleriyle varılır.

Öner (2009b: 3):“Düşünme bir zihin fonksiyonudur. Düşünürken zihne davet edilen kavramlar ve kavramların oluşturduğu hükümler arasında bağlar kurulur, bunlardan sonuçlar elde edilir. Elde edilen sonuç yeni bir bilgidir. Bu işlem akıl yürütmedir. Araştırmalarda da akıl aynı yolu takip eder. Yapılan her araştırma akıl yürütmeler zinciridir. Demek ki düşünmenin temelinde kavram vardır. Her kavram bir var olanı temsil eder, anlamı o var olanın ne olduğudur. Verilen hükmün anlamını ise içinde kullanılan kavramlar belirler. Bu sebepten akıl yürütmelerde düşüncenin yönünü kavramların taşıdıkları anlamlar tayin eder. Bir kavramı, eğer, kendisinden başka, bir kavram da çağrıştıran bir kelime karşılıyorsa düşünme yolunda sapmalar olur; böylece düşünme sonucu elde edilecek sonuç sağlam olmaz, isteneni vermeyebilir. Hatta asıl istenenden farklı bir anlam ortaya çıkar. Bir konu üzerinde düşünürken, o konu ile ilgili kavramı ifade eden kelime, o kavramdan farklı olan başka bir kavramı da ifade ediyorsa veya başka bir kavramı çağrıştırıyorsa düşünme istikametinde sapma olur ve asıl amaca ulaşamaz. Yaratıcı düşünce veya yeni bilgi elde etmede bu süreç çok önemlidir” demektedir.

Zihnin bilgileri eyleme hazır duruma getirme ve yeni bilgiler edinmede takip ettiği iki yol vardır. Birincisi akıl yürütme ikincisi iç görü yoludur. Akıl yürütme yolunda, amaca erişmek için zihin araç kullanılır. Bu yol dolaylı yoldur, iç görüsel yolla ise amaca herhangi bir aracı kullanmaksızın doğrudan doğruya varılır. Bu bakımdan bu yol bir birine karşıttır. Akıl yürütme zihnin bir veya birkaç önermeye dayanarak sonuç çıkarmasıdır. Zihin bu faaliyetini üç ayrı yolla yapar. Çıkarımda denilen zihnin bu faaliyetleri dedüksiyon, tümevarım ve benzetimdir (Öner, 2008: 39).

Bu kavramları tek tek ele alalım:

**Tümdengelim;** eski Türkçede talil, zorunlu sonuç çıkarma anlamını taşır. Ancak Öner, tümdengelim kastedilen bu anlamı tamamen karşılamadığını, yanlış çağrışım yaptığını ileri sürer (Öner, 2009c: 3).

Dedüksiyon, mantıksal ve matematiksel dedüksiyon olarak ikiye ayrılır. Mantıksal dedüksiyonun en mükemmel şekli tasımdır (Öner, 2008: 43).

Buradan şu soru akla gelir. “Mantıksal dedüksiyonla matematiksel dedüksiyon arasında bir fark var mıdır?”

Öner (2008: 43): “Bazı düşünürlere göre ikisi arasında önemli bir fark yoktur ikisi de totolojiktir, bazılarına göre ise önemli farklar vardır. Tasım yeni bir şey vermez sonuç öncüllerde mevcuttur. Tasımda öncüllerden daha fazla bir şey tasdik edilmez ve genellikle tümelden tikele doğru gider. Hâlbuki matematikteki akıl yürütme genelleştirir ve yeni bir şeyi tasdik eder” diye cevap verir.

Bu terim mantıktaki dedüksiyonu karşılar. Tasımda görülen bu akıl yürütme şekli hep tümel önermelerden hareket ederek tümel veya tikel önermeyi sonuç olarak çıkarır. Bu akıl yürütme biçimi yalnız mantıkta kullanılmaz matematikte de kullanılır. Hatta matematikteki bütün akıl yürütmeler dedüksiyon yolundadır. Ve burada tümden gelme diye bir durum yoktur. Geometride de matematikte de akıl yürütürken ya bir ilkeden bir doğruluğu kabul edilmiş önermeden hareket edilir. Burada bir tüm yoktur. Dedüksiyon yerine tümden gelim kullanırsa o zaman matematiksel dedüksiyon için başka bir terim kullanmak gerekir ki böyle bir hal çaresi de yanlış olur (Öner, 2009c: 3).

Dedüksiyon veya talilin anlamı zorunlu sonuç çıkarmaktır. Dili sadeleştirirken, tümden gelim yerine Türkçe terim olarak çıkarım kullanılsaydı doğru olurdu. Talil yerine çıkarım kullanılsa, bu durum başka bir zihin bulanıklığına sebep olur. Yeni bir Türkçe kelime buluncaya kadar tümdengelim yerine talil veya dedüksiyon kelimesi kullanılmalıdır (Öner, 2009c: 3).

Aristo tasımı şöyle tanımlamaktadır: “ Tasım bir sözdür ki, kendisine bazı şeylerin konulmasıyla, konulan şeylerden, başka bir şey, sadece bunlardan zorunlu olarak çıkar.” Bir akıl yürütme olan mantıksal dedüksiyonla yeni bir şey elde edilmez. Hareket noktasını oluşturan önermeler içinde kapalı olarak bulunanı açığa çıkarır. Örneğin;

Bütün insanlar ölümlüdür.

Sokrates insandır.

O halde, Sokrates ölümlüdür.

Sonuç, öncül denilen iki önermeden çıkmaktadır. Öncüller doğru ise sonuç da zorunlu olarak doğrudur. Bu bir analitik akıl yürütmedir, bu yüzden tasım, yeni bir bilgi vermiyor diye eleştirilmiştir ( Öner, 2008: 43).

**Tümevarım;** zihnın tikelden tümele, özelden genele, parçadan bütüne gidiş yoludur. Tümevarım, tam tümevarım veya eksik tümevarım şeklinde olur. Tam tümevarım; bir bütünü oluşturan parçaların, başka bir ifade ile bir sınıfı oluşturan bireylerin hepsini inceleyerek bütün hakkında karar vermektir. Buna biçimsel tümevarımda denir. Aristo buna tümevarım veya tümevarımlık kıyas der ve şu misali verir;

İnsan, at, katır uzun ömürlüdür.

Bütün safrsız hayvanlar insan, at, katırdır.

Buradan çıkan zorunlu sonuç: o halde bütün safrsız hayvanlar uzun ömürlüdür. Bu tür akıl yürütmenin verimsiz olduğu, sonucun öncüllerde bulunduğu görülüyor. Bu açıdan tam tümevarım verimsiz olduğu için eleştirilere konu olmuştur (Öner, 2008: 45).

Eksik tümevarım; tamamlayıcı tümevarımda denilen bu tür akıl yürütme de zihin tikelden tümele, özelden genele gider. İnsanda bir genellendirme meyli vardır. Bireyler günlük hayatlarında bu yola sık başvururlar. Bir olgu veya olaya bakıp, fazla irdilemeden genel hükümler verirler. Örneğin; bir ticaret sahibinin, herkes ucuz diye bu ürünü kullanıyor demesi; bir politikacının bütün millet bunu istiyor demesi bu tür bir genellemedir ve çoğu zaman aldatıcıdır. Asıl önemli olan özellikle doğa bilimlerinin başvurduğu bilimsel tümevarımdır (Öner, 2008: 46).

Bilimsel tümevarım; belli sayıda olguların gözleminden sonra genel bir kanunu onaylayan zihin fonksiyonudur. Bilim adamı olgular üzerinde yaptığı belli sayıdaki

deneylerle edildiği fikri genelleştirerek kanuna varır. Bu kanun aynı şartlarda bulunan aynı tür olguların bütünü için geçerli bir hükümdür (Öner, 2008: 46).

Belli sayıdaki fertlere dayanılarak bütün hakkında hüküm vermenin mantıksal bir açıklaması yapılamaz. Yani durum dedüksiyondaki gibi değildir. Bu tür akıl yürütmenin temelini araştırmak kaçınılmaz bir durumdur. Çünkü büyük ölçüde bu günkü uygarlığımızı sağlayan doğa bilimlerindeki gelişmeler tümevarımla yapılan akıl yürütmelerin ürünüdür. Mantıksal olarak sonucu doğrulanamayan tümevarımın temelini açıklanmasının bir yolu olması gerekmektedir. Bu yol felsefe yoludur. Konuya eğilen filozoflar, bu temeli iki ayrı tarzda açıklamışlardır. Biricisi etken sebebe bağlı açıklama, ikincisi etken sebeple birlikte amaçsal sebebi de beraberce ele alarak yapılan açıklamadır (Öner, 2008: 48).

**Benzetim;** bir akıl yürütme yolu olarak, iki şey arasındaki benzerliğe dayanarak birisi hakkında verilen bir hükmü diğeri hakkında vermektir. Zihnin özelden özele yürüyüşüdür. Örneğin; yer gezegeninde atmosfer vardır ve üzerinde canlılar yaşar. Merih’de de atmosfer vardır. O halde Merih’de de canlıların bulunması gerekir. Bu benzetimle verilmiş bir hükümdür. Bu tarz akıl yürütmeye İslam hukukunda Kıyas-i fıkhi denir ve İslam hukukunda çok kullanılan bir akıl yürütme yoludur (Öner, 2008: 51).

Öner (2008: 52), Benzetimin bağımsız bir akıl yürütme şekli olduğu tartışma konusudur. Benzetim ile yapılan akıl yürütmelerde hem dedüksiyonun ve hem de tümevarımın bulunduğu söylenir. Yani burada aklın iki türlü hareket ettiği kabul edilir. Birincisi, birbirine benzeyen iki olgunun aynı yapıda olduğuna dair bir harekettir. Böyle bir hareket ise tümevarımdır. Örnekte belirtilen Yer’in ve Merih’in atmosferi aynı yapıdadır hükmü bir tümevarımla elde ediliyor demektir. İkincisi, varsayılan yapıdan zorunlu bir sonuç çıkarmaktadır. Bu da ancak dedüksiyon yolu ile olur. Merih’te canlılar vardır hükmü, zihinde şöyle bir akıl yürütme yolu ile elde edilmiştir:

Yer küresinde canlılar vardır.

Buna sebep atmosferin bulunuşudur.

Atmosferin bulunduğu her yerde canlılar vardır.

Merih ‘de atmosfer vardır.

O halde Merih ‘de canlılar vardır.

Görülüyor ki burada tümevarıma dayalı dedüksiyonla sonuca varılmıştır. Benzetimin değerlendirilmesinde dikkat edilecek bir husus vardır. Yukarıdaki akıl yürütmede sonuç formel olarak zorunludur. Çünkü bu bir tasımın sonucudur. Başlangıçta belirtilen benzetimin sonucu olan Merih ‘de canlılar vardır, önermesi zorunlu değildir. Çünkü bu sonuç ispat edilemeyen bir varsayımdan çıkarılmıştır. Bu bakımdan benzetimle çıkarılan sonuç daima olası olarak kalır, zorunluluk aranmaz (Öner, 2008: 52).

Bu üç akıl yürütme biçimini açıkladıktan sonra, diğer bir bilgi edinme yolu olan sezgi üzerinde durmakta fayda vardır. Öner bu kavrama açıklık getirmiş ve yanlış olarak kullanıldığını ileri sürmüştür. Yanlış kelime yanlış çağrışım yaptıracığı için kelime farklı bir anlam düşündürebilir. Bunun önlenmesi için kelimelerin yanlış kullanılmaması üzerinde önemle duran Öner, sezgi kavramının yanlışlığına açıklık getirmiştir.

**Sezgi**, arada bir vasıta olmadan zihnin doğrudan doğruya kavraması anlamındadır. Bu yolla edinilen bilgi, hiçbir şüphe taşımayan, açık seçik bilgidir. Sezmek fiilinden yapılan sezgi ise bunu ifade etmemektedir. Bir olayı anlatırken çok defa kullanılan “ bir şeyler seziyorum” deyimi” belirsizlik ifade eder (Öner, 2009c: 5).

Sezmek fiilinin Türkçede yaygın olan anlamı belirsizlik ifade ettiği için, sezgi kelimesi, intuition’un tam karşıtı olan bir anlam çağırıştırır. Bu çağrışım, ,intuition karşılı olarak sezgi sözcüğünü kullanarak yapılan düşüncüyü bulanıklığa hatta yanlış yola yönlendirir. Bu sebeple intuition karşılığı olarak kullanılan sezgi kelimesi yanlış bir kelimedir (Öner, 2009c: 5).

Öner, Fransızca, intuition, Osmanlıca’ da hads kelimeleri yeni Türkçede sezgi kelimesiyle karşılanmıştır. Mehmet karasan Descartes çevirisinde içgörü kelimesini kullanmıştır. sezgi kelimesi, intuition kelimesinin anlamının tam tersini çağırştırdığı için şimdiye kadar kullandığı sezgi kelimesini terk edip, içgörü kelimesini kullanmıştır (Öner, 2009c: 5).

Gazali kalp gözü veya batini göz dediği iç görüşten, aklın metafizik aleme açılıp hakikati kavramasını anlamaktadır. Descartes’ da iç görüş bilgi edinilirken aklın kullandığı iki yoldan biridir. Bu yollar: iç görüş ve dedüksiyondur. İç görüş aklın

doğrudan doğruya kavramasıdır: şüphe götürmeyen apaçık bilgi verir. İlkler bununla kavranır sonra gelen sonuçlar dedüksiyonla çıkarılır (Öner, 2008: 53).

Kant'ta dışarıdan duyurulara gelen izlenimler iç görüşle zaman ve mekan formlarına girerler. Bu halleri ile zihin derecesinde kategorilere girip hüküm olur ve anlam kazanırlar. Genellikle üç tür iç görüşten söz edilir: duyuların iç görüşü, aklın iç görüşü ve metafizik iç görüş. Duyuların iç görüşü duyu organlarımızla, renkleri, sesleri, şekilleri doğrudan doğruya kavramamızı sağlayan yetimizdir. Bu anlayış psikologların anlayışıdır. Görüldüğü gibi, psikologların görüşü Kant'ın anlayışından farklıdır (Öner, 2008: 54).

Aklın iç görüşü, ilişkileri doğrudan kavramamızı sağlayan yetimizdir. Neden eser ilişkisi benzerlikler, ayrılıklar, üçgenin kare olmadığını bilmemiz gibi eşitlikler, birlikte olmalar gibi ilişkileri akıl ile doğrudan doğruya kavrarız. Aksiyomları da bu güçle biliriz. Mesela, bütünün parçadan büyük olduğunu doğrulamaya gerek duymadan kabulleniriz. Genel kavramlara sahip olmamızda akli iç görüşün işidir. Hükümle de iç görüşün ilişkisi vardır. Akıl yürütmede önermeden önermeye geçerken ve sonunda hüküm verirken aklın bu iç görüş gücü rol oynar (Öner, 2008: 54).

Metafizik iç görüş özlerin doğrudan doğruya kavranmasıdır. Mesela, ben'in kavranması Allah inancına varma metafizik iç görüşle olur. İç görüşle elde edilen bilgi şüpheyi içermeyen açık ve seçik bir bilgidir (Öner, 2008: 54).

#### **4.1. Öner'in Mantığın Ana İlkelerini Ele Alışı**

Mantık ilkeleri, diğer bütün doğruların formüle edilmesini sağlar. Çünkü, onlar formel, analitik, zorunlu mantık doğrularıdır. Mantık ilkelerini varsaymaksızın bilimsel ve felsefi düşünüş gerçekleşmediği gibi günlük düşünme bile gerçekleşmez. Mantık ilkelerinin doğruluğu salt mantık içinde kendiliğindendir. Doğruluğunu akıldan alırlar. Akıl bu ilkeler olmadan normal bir şekilde düşünemez. Bu üç ilke klasik mantıkta, kavram oluşturma, önermeler kurma, akıl yürütmelerde bulunmanın zorunlu şartıdır (Köz, 2003: 113).

Mantıklı düşünme akıl ilkelerine uygun olan düşünme biçimidir. Genellikle üç ana ilkeden söz edilmektedir. Bu ilkeler; Özdeşlik, Çelişmezlik ve Üçüncü halin imkânsızlığı ilkeleridir. Ayrıca Lebiniz bunlara yeter sebep ilkesini eklemiştir.

Yeter sebep ilkesinin ortaya koymasından sonra, mantığın ana ilkelerini ikiye indirme yaygındır. Yukarıda sayılan üç ilke, bir tek ilke içinde incelenir, ya özdeşlik veya çelişmezlik denir; diğer ikisi birinciye bağlı, hatta onun değişik ifadesi olarak kabul edilir. Belirtmek gerekir ki yeter sebep ilkesi, bazı mantıkçılarca mantık ilkesi olarak anlaşılmaz. Her ne olursa olsun mantık alanında kalınca bu dört ilkeden söz edilmiştir. Bunlar, akıl ilkeleri veya zihin ilkeleri adları ile de anılır (Öner, 1969: 285).

Bu dört ilkeyi mantık açısından ele alalım:

#### 4.1.1. Özdeşlik İlkesi

A, A' dır veya bir şey kendisinin aynıdır şeklinde ifade edilir. Eğer bu ilke olmasa bir şeyi anlamak ve fikirleri anlatmak mümkün olmaz. Zihin, bu ilkeye, diğerlerinde olduğu gibi kendiliğinden uyar. Başka başka zihinler arasındaki fikir alışverişinde de bu ilkeye uyma gerekliliği vardır. Burada kastedilen şudur: diyaloga katılanlar kullandıkları kelimelere aynı anlamı vermeleri icab eder eğer farklı anlamlar verirlerse anlaşma mümkün olmaz (Öner, 2008: 31).

Özdeşlik eşitlik demek değildir çünkü eşitliğin bir sınır durumudur. Yani eşitlik, bir benzerlik türüdür. Benzerlik ise, iki ayrı şey arasındaki bir ilişkidir. Benzerlik iki ayrı şeyin çok miktarda ortak özelliğe sahip olması durumudur. Ortak özelliklerin sayısı arttıkça, iki ayrı şey arasındaki benzerlik de artar. Eşitlik, benzerliğin bir sınır durumu olarak iki ayrı şeydeki tüm özelliklerin ortak olması durumudur. Oysa özdeşlik, iki ayrı şey arasındaki bir ilişki değil, bir şeyin kendisi olmasıdır. Bu nedenle, benzerler eşit olabilirler, ama özdeş olamazlar. Özdeşlik, bir şeyin başka bir şeyle ilişki kurulmaksızın, kendisi olarak düşünülmüş olmasını ifade eder. En basit tanımıyla özdeşlik, “bir şey neyse odur” biçiminde dile getirilebilir (Özlem, 2004: 48-49).

Öner ‘‘Varlık vardır, var olmayan var değildir.’’ Sözü, özdeşlik ilkesinin varlıkta mevcut olduğunun işareti olarak kabul etmektedir. Bununla beraber o, bu ilkenin zaman ve mekana bağlı değişken duyulur âlemde var olanlara uygulanamayacağını söyler. Özdeşlik ilkesi ancak değişmeye tabi olmayan, zaman ve mekân dışı varlık alanları için uygulanabilecek bir ilkedir hükmüne varır ( Öner, 2009a: 16).

Özdeşlik ilkesi, bir önermenin doğruluk değeri, anlamı değişmediği sürece hep aynıdır, biçiminde ifade edilebilir. Buna göre akıl yürütmeyi oluşturan önermelerin belli değişmeyen doğruluk değeri taşımaları için akıl yürütmenin başında her bir terime verilen anlam ne ise, o terim hep aynı anlamı taşımalıdır. Böyle bir durum, akıl yürütmenin tutarlığının zorunlu koşuludur. Özdeşlik ilkesine uymayan bir zihin için çelişmezlik ve üçüncü halin imkansızlığı ilkeleri anlamsız kalır (Grünberg ve Öner, 1994: 1).

#### 4.1.2. Çelişmezlik İlkesi

Çelişmezlik ilkesi şöyle ifade edilir: A, A olmayan değildir. Başka şekilde ifade edersek, iki karşıt hüküm aynı anda hem doğru hem yanlış olamaz. yani biri doğru ise öteki yanlıştır. Şu hususa dikkat etmek lazımdır: önermeler içerik kazanırlarsa ifade şekli değişir... Şöyle ki, her karşıt hüküm çelişik olmaz. Mesela ‘‘Bütün insanlar öğretmendir’’, ‘‘Hiçbir insan öğretmen değildir’’. Bu iki önerme karşıttır ama çelişik değildir. Çelişik olmaları için bu önermelerin nitelik bakımından farklı olduğu gibi nicelik bakımından da farklı olmaları gerekir. ‘‘Bütün insanlar öğretmendir’’, ‘‘Bazı insanlar öğretmen değildir’’ önermeleri çelişiktir. İnsan zihninin çelişmezlik ilkesine karşı hassaslığı diğerlerinden daha çok belirgindir (Öner, 2008: 33).

Çelişmezlik ilkesi hakkında konuşmadan önce bu ilkenin varlıkta yürümediği fikrine karşı çıkar. Varlıkta çelişmenin bulunduğu fikrinin anlaşılması, çelişmeyi ilke kabul eden akıl için zordur. Ona göre bu fikir, çelişmeyle farklılığın karıştırılmasından ileri gelmektedir. Çünkü varlıkta bir değişme kabul edilse bile bir halden başka bir hale geçişte çelişme aranmamalıdır. Farklı olan iki şeyin bir arada bulunması, çelişme ifade

etmez. Öner, burada diyalektik materyalistlere gönderme yaparak onların çelişmeye farklı bir mana verdiklerini ve bununla yanlış olduğunu söyler ( Öner, 2009a: 17).

İnsan zihninin çelişmezlik ilkesine karşı hassaslığı diğer ilkelere göre daha çoktur. Başka deyişle, insan bu ilkeye uyma zorunluluğunda olduğunun bilincine daha açıkça sahiptir. İkel toplumlarda yaşayan insanın zihninde çelişmezlik ilkesinin tam egemen olmadığı düşünülmüştür. Fakat daha sonraki araştırmalar bu kanının yerinde olmadığını göstermiştir (Grünberg ve Öner, 1994: 1).

Bu konu şu şekilde açıklanabilir: Levy Bruhl ilk eserlerinde etnologların ilkel toplumlarda yaptıkları gözlemlere dayanarak, ilkel insanın bizden farklı bir zihniyete sahip bulunduğu kanaatine vardı. İkel insan zihninin çelişmezlik ilkesine tam uymadığı inancında idi. Mesela, Tumailer kendilerini suda yaşayan hayvan zannederler, Bororolar kırmızı papağan olmakla övünürler. Burada kastedilen akrabalık değildir, özdeşlik bahis konusudur (Öner, 1969: 288).

Bir insanın kendisiyle papağanı aynı sanması, aynı addetmesi çelişik bir hükümdür. İlk bakışta ilkel insanın zihninin çelişkiden rahatsız olmadığı izlenimi doğuyor. Bu nedenle Bruhl böyle bir zihniyete prelojik deyimini kullandı. “Prelojik terimi mantığın doğuşundan önceki bir dereceyi ifade etmez. İkel zihniyet alojik veya antilojik değildir, prelojiktir. Bununla ifade etmek istiyorum ki; ilkel zihniyet çelişme içinde bulunmaktan hoşlanmaz. Fakat onu bertaraf etmeyi de düşünmez” (Öner, 1969: 288).

Lévy-Bruhl son çalışmalarında bu görüşünü değiştirmiş ve mantık ilkeleriyle ilgili ve mantık ilkeleriyle ilgili yapılan gözlemleri yanlış yorumladığını itiraf ederek şöyle demiştir: “ İkel insanın zihni de tıpkı bizim çelişmezlik ilkesine uyar. Onlar bizden farklı bir mantığa sahip değildir. Zihnin mantık yapısı tanınmış bütün toplumlarda aynıdır. O halde prelojik bir karakterden bahsedilemez” (Akt. Grünberg ve Öner, 1994: 2)

Demek ki çelişmezlik ilkesi sonradan kazanılmış, yani toplumla ortaya çıkmış değildir. İnsanla beraber var olan ve her toplumda geçerli olan evrensel bir ilkedir.

#### 4.1.3. Üçüncü Şıkkın İmkansızlığı İlkesi

Bu ilke de şöyle ifade edilir: A ile A olmayan arasında üçüncü bir hal yoktur. Aristo şöyle ifade ediyor: “İki çelişik ifade arasında herhangi bir aracı bulunması mümkün değildir”. Bu ilke iki hakikat değerli mantıkta, doğru yanlış çiftine uygulandığında kendisini gösterir. Yani bir önerme ya yanlıştır veya doğrudur; ikisinin arasında üçüncü bir hal olmaz. Aristo’nun diliyle “tasdik veya inkar gerekli olarak doğru veya yanlıştır” (Akt. Öner, 2008: 35).

Üçüncü şıkkın imkansızlığı ilkesi ifadesini doğru-yanlış çiftinde bulduğu zaman uygulamada bazı güçlükler ortaya çıkıyor. Fizik ve matematikte iki hakikat değerli mantıkla açıklanamayacak durumlar vardır. Mesela Ferma Teoremi, ne reddedilmiş ne de doğrulanabilmiştir. Teorem şudur: Eğer  $n > 2$  ise  $x^n + y^n = z^n$ . Bu eşitliği sağlayacak bir sayının olup olmadığı gösterilemez (Öner, 2008: 35).

Blanché, üçüncü şıkkın imkansızlığı ilkesini şüpheyne düşüren şu misali veriyor. Pi’nin ondalık kesir halinde yazılışında devam eden serinin herhangi bir yerinde 0 1 2 3 4 5 6 7 8 9 dizisine rastlanıp rastlanamayacağı sorusuna ne evet ne hayır cevabı verilebilir. Eğer bu sayı dizisi sonlu olsaydı evet veya hayır diye bir cevap verilebilirdi. Fakat mevcut halde buna karşılık verilemez. Matematiksel olarak bu dizide yukarıdaki seriye rastlanıp rastlanılmayacağı gösterilemez. O halde sonsuz serilerde bu ilke uygulanamamaktadır (Öner, 1969: 291).

Üçüncü şıkkın imkansızlığı ilkesinin evrenselliğinden şüphe edilince iki hakikat değerli mantık yanında ikiden fazla hakikat değerli mantıklar kuruldu. Lukasiewicz üç hakikat değerli mantıklar kurdu. Bu değerler şunlardır: doğru, yanlış ve nötr. Bundan sonra ikiden fazla hakikat değerli mantıklar arttı, nihayet Reichenbach çok hakikat değerli mantığı, olasılık mantığı haline getirdi. Ona göre de doğru ve yanlış arasında sürekli bir değerler skalası vardır (Öner, 2008: 36).

Görüldüğü gibi ele aldığımız üç ilke sıkıdan sıkıya birbirine bağlıdır. Bir önermenin ya doğru veya yanlış olduğunu kabul eden her mantık, aynı zamanda, özdeşlik, çelişmezlik, üçüncü halin imkansızlığı ilkelerini de kabul etmiş olur.

#### 4.1.4. Yeter Sebep İlkesi

“Yeter sebep olmadıkça hiçbir olgu var olamaz, hiçbir yargı doğru olamaz” biçiminde ifade edilir. Yeter sebep ilkesinin bir mantık ilkesi değil bir varlık ilkesi olduğunu söyleyenler vardır. Yeter sebep ilkesinin bir mantık ilkesi olarak ele alındığında, ifade ettiği anlamı şöyle açıklayabiliriz: bir yargı veya önermenin doğru olduğu sebepsiz iddia edilmemelidir. Bir yargı veya önermenin doğruluğunun sebebi ise başka bir yargı veya önermedir. Örnek olarak “ Bütün insanlar ölümlüdür.” önermesi, “bu insan ölümlüdür.” önermesini temellendirir, yani onun sebebidir (Grünberg ve Öner, 1994: 2).

Yeter sebep ilkesini, ilk defa Leibniz akıl ilkeleri arasında saymıştır. Monadoloji’nin 31. ve 32. paragraflarında şöyle diyor:

Akıl yürütmelerimiz iki büyük ilkeye dayanırlar: Birincisi çelişmezlik ilkesidir. Bu ilke gereğince çelişmeyi ihtiva eden şeye yanlış ve yanlışla zıt veya yanlışla çelişik olana da doğru hüküm veririz. İkincisi yeter sebep ilkesidir. Bu ilke gereğince yeter bir sebep olmadıkça hiçbir vakıanın doğru veya mevcut, ifade edilen hiçbir hükmün hakiki olamayacağını, vakıanın niçin böyle olup da başka türlü olmadığını dikkate alırız. Halbuki bu sebepler çok defa bizce belli değildir (Akt. Öner, 1969: 293).

Yeter sebep ilkesinin varlığın mı yoksa aklın mı ilkesidir konusu tartışmalıdır. Bazı mantıkçılar bu ilkenin aklın değil varlığın ilkesi olduğunu söylerler (Öner, 1969: 293).

Heimsoeth, Leibniz’in yeter sebep ilkesini aklın ilkesi sayması fikrini şöyle yorumluyor: “Hakikat iddiasında bulunan her hükmün bu hakikat iddiası temellendirilmiş olmalıdır. Böyle bir hüküm sebepsiz hiçbir iddia ortaya atmamalıdır”. Yeter sebep ilkesinin diğer üç ilkedен farklılığı vardır. İlkin diğer üç ilke birbirine bağlıdır. Yeter sebep ilkesinin diğerleri ile hiçbir bağı yoktur. İkinci olarak, çelişmezlik ilkesi, iki çelişik hüküm arasında birisinin doğru diğerinin yanlış olduğunu söyler ama

hangisi doğrudur onu belirtmez. Yalnız iki önerme arasındaki ilişki ile ilgilidir, bu bakımdan biçimseldir. Yeter sebep ilkesinde ise sebep ararken amaç hangisinin doğru olduğunu tespit etmektir. Yani aynı zamanda hükümlerin içerikleri ile ilgilidir (Öner, 2008: 37).

Sebep ararken sonsuza kadar gidilemez. Bir yerde durmak gerekir. Sonunda durulan yer ya postulat veya aksiyomlar veya algılardır. Bu nedenle yeter sebep ilkesi bir başlangıç noktasının varlığını gerekli kılar (Öner, 2008: 37).

Yeter sebep ilkesi diğer üç ilkeden farklıdır. Üç ilke kendi aralarında birbirine bağlı oldukları halde, yeter sebep ilkesiyle diğer ilkeler arasında, sıkı bir ilişki mevcut değildir. Yeter sebep ilkesinin diğer ilkelerden farklı bir duruma sahip oluşu bazı mantıkçılarca yeter sebep ilkesinin mantık ilkeleri dışında tutulmasına yol açmıştır.

## **4.2. Mantığın Ana İlkelerinin Varlıkla Olan İlişkileri**

Mantık ilkeleri varlığın da ilkeleri midir, sorusu uzun yıllardır tartışılan bir konudur. Öner, mantık ilkelerini varlığa uyguladığımızda durumun ne olacağını incelemiştir. Mantık ilkelerinin varlığa uygulanışlarını tek tek ele alalım:

### **4.2.1. Özdeşlik İlkesi**

Akıl için değişmez, genel geçer hatta zorunlu olan bu ilke, varlığa uygulandığında farklı görüşler ortaya çıkar.

Varlıkta geçerliğini ilk ifade eden Parmenides olmuştur. Şöyle diyordu: “Var olan vardır var olmayan var değildir”; Leibniz ise “bir şey ne ise odur” şeklinde ifade eder. Bu ilkenin varlıkta geçerli olmadığını ileri süren filozoflar da vardır. Heraklit’ in “bir nehirde iki defa yıkanılmaz”, Hegel’ in “bugünkü bedenim dünkü bedenim değildir” sözleri, bu görüşün ifadeleridir (Öner, 2008: 31-32).

Var olanın da bir ilkesi olup olmayacağı tartışma konusudur. Bu husus, varolanın daimi bir oluş, bir değişme içinde bulunduğu veya varolanın değişmeyip ne ise o olduğu inancına bağlıdır (Öner, 1969: 295).

Öner (2008: 32): “Tecrübe alanı da, yani maddi dünyada değişmenin bulunduğu her an gözlemliyoruz. Bu husus Heraklit ve Hegel’ in sözlerini doğrulamaktadır. Burada şöyle bir durum ortaya çıkıyor. Bildiğimiz bir insanı ele alalım. Mesela Ahmet Bey, çocukluğunda, gençliğinde, yaşlılığında bedeni hep değişik bir durum arz etmektedir. Mesela Kızılırmak, suyu ile kenarları ile her an değişmektedir ama Ahmet bey hep aynı Ahmet beydir. Kızılırmak hep aynı Kızılırmak’tır. Aynı olma değişmeyen demektir. O halde bunlarda değişmeyen nedir? Bana öyle geliyor ki değişmeyen onların kavramlarıdır. Daha açık ifadeyle onların kavramlarının seçiklikleridir. Daima değişme karşısında kalan zihin bir şey yapamaz, onu anlamak için adeta onu donduruyor yani kavramını yapıyor. Bu bir anlamda zihin, var olanı anlamak için onu rasyonalize ediyor demektir. O halde değişmeyen, aynı kalan var olanların kavramlarının seçiklikleridir.”

Kavram zihne ait bir şeyse objede de değişmeyen bir şey var mıdır?

Hilmi Ziya Ülken bu soruya şu şekilde yanıt vermiştir: “ Değişmenin olabilmesi için değişen bir şeyin bulunması lazımdır. Değişme ancak değişmeyen bir dayanakla mümkündür.” Burada Prof. Ülken, cevherci görüşü savunuyor. Cevherciliği savunmak akla yatkındır. Yani mantıkidir, fakat tecrübe sınırı aştığı için tecrübeyle temellendirilemez (Öner, 1969: 295).

Özdeşlik ilkesinin varlıkla olan ilişkisi bakımından, şunları söylemiştir:

Öner (2008: 295): Duyulur alem, yani zaman ve mekan içinde var olan sürekli değişmeye tabi olduğu için özdeşlik ilkesine bağlı olamaz. Zihin bu nitelikteki objeleri kavramak için, onların kavramlarını yapar. Kavram yapma onları anlaşılır hale sokmadır. Kavramlar zihnin özdeşlik ilkesine bağlıdır. Özdeşlik ilkesi ancak değişmeye tabi olmayan, zaman ve mekan dışı var olanlara uygulanabilen bir ilkedir.

#### 4.2.2. Çelişmezlik İlkesi

Çelişmezlik ilkesinin varlıkta geçerli olmadığı fikrini Hegel ortaya attı. Ona göre oluş halinde olan varlık kendi içinde çelişmeyi içerir. Hegel diyalektik gelişmeyi mutlak ruh’ da görüyordu. Bu görüşü Marx ve Engels maddeye uygulayarak, maddenin diyalektik bir gelişme içerisinde olduğunu iddia ettiler. Bunun anlamı şudur: Diyalektik gelişme içerisinde bulunan her şey çelişiklik içermektedir (Öner, 2008: 34).

Diyalektik materyalistlere göre nesnenin kendisi çelişme içerdiğine göre çelişmezlik ilkesi nesnede geçerli midir sorusuna şu şekilde açıklamalar getirilmiştir: Çelişmenin şeylerin içerisinde bulunduğu fikri diyalektik materyalist olmayan felsefelerce reddedilmiştir. Hatta Bradley, Hamelin, Croce gibi Hegelciler çelişikliğin sentezi olamayacağını yalnız farklılıkların terkibinden bahsedilebileceğini öne sürerler. Klasik mantıkçılar da böyle bir şeyin olamayacağını söylerler. “Zıtların birleşmesi var olmadığı gibi var olması da mümkün değildir” (Öner, 2008: 34). Prof. Ülken de tabiatta çelişmenin bulunmadığı, onun yalnız zihnimize ait olduğu, tabiatta, benzerlikler, farklar ve zıtların olacağını belirtiyor (Öner, 1969: 296).

Varlıkta çelişmenin bulunduğu fikrini, çelişmezlik ilkesine tabi olan akıl için anlamak zordur. Hegel ile başlayıp diyalektik materyalizmle devam eden bu fikir, çelişme ile farklılığın karıştırılmasından ileri gelse gerektir. Her farklı iki şeyin bir arada bulunması çelişme ifade etmez (Öner, 2008: 35).

Hegel’in varlıkta çelişmenin bulunduğunu iddia ederek onu anlamak için yeni bir mantık kurma teşebbüsü Prof. Ülken’in dediği gibi fazla cüretlidir. Diyalektik materyalistlerin iddia ettikleri gibi eğer alem çelişmeyi ihtiva ediyorsa, bu alemi anlamak, çelişme ilkesine uyan bir akıl için mümkün olmaz. Alemde çelişme vardır demek, ancak, çelişmeye farklı bir anlam vermekle mümkün olur (Öner, 1969: 296).

#### 4.2.3. Üçüncü Şıkkın İmkansızlığı İlkesi

Üçüncü halin imkansızlığı karşıtlar arasında bir derecelenmenin olamayacağını göstermez, çelişikler arasında üçüncü bir şık yoktur. A ile  $\sim A$  arasında üçüncü bir şık yoktur. Sıcaklık soğuklukta bu ilke geçerlidir. Çünkü bir ya sıcaktır veya sıcak olmayandır. Soğuk ve ılık sıcak olmayanın içindedir. O halde bir şey ya kendidir veya başka bir şeydir, bunlar arasında başka bir şey olamaz. Bu ilkenin reel alemde geçersiz olduğunu söylemek o alemde çelişmenin bulunduğunu söylemeye gelir. O halde sonsuz seriler dışında üçüncü halin imkansızlığı ilkesine uymayan bir misal verilemez (Öner, 1969: 297-298).

#### 4.2.4. Yeter Sebep İlkesi

Yeter sebep ilkesi varlığa uygulandığında şöyle ifade edilir: Her olgunun bir nedeni vardır. Her olgunun, her oluşun bir nedeni olduğu fikri sistemli olarak Aristo'da vardır. Aristo doğa olaylarının meydana gelişinde dört nedenin olduğunu söyler. Bunlar maddi neden, şekil kazandıran neden, hareket ettiren neden ve amaçsal nedendir (Öner, 2008: 38).

Aristo'dan sonra ondan farklı bir şekilde anlaşılmış olsa bile, olguların bir neden bağlı bulunduğu fikri devam etmiştir. Doğa bilimlerinde kanun elde etme ancak, olgular arasında bir neden – eser ilişkisinin bulunduğu ilkesine dayanır (Öner, 2008: 38).

Yeniçağ düşüncesinde iki türlü nedenden bahsedilir: Birincisi, önde gelen, tayin eden etken neden; diğeri sonra gelen amaçsal neden. Böyle bir ikileme şu iki ilkeden söz etmeye yol açar: 1- Nedensellik İlkesi, 2- Amaçsallık İlkesi. Her ikisi de yeter sebep ilkesinin, varlığa uyguladığında ortaya çıkan iki ilkedir (Öner, 1969: 298).

Bu dört ilke varlıkta arandığı zaman farklı görüşler ileri sürülse de, akıl söz konusu olduğunda uyulması zorunlu ve değişmezlerdir. Leibniz bu konuya dokunurken şöyle diyor: “Adaleler ve tendonlar yürümek için nasıl zorunlu iseler, akıl ilkeleri de

akıl için öyle zorunludurlar. Onlarsız asla düşünülemez, zihin her an bu ilkelere dayanır” (Akt. Öner, 2008: 38).

Aklın zorunlu olarak uyduğu ilkeler acaba varlığın da ilkeleri mi?

Öner (1969: 302): “Akıl için zorunlu olan bu ilkeler varlığa uygulandığında güçlüklerle karşılaşılacaktır. Bu ilkelerin varlık ilkeleri olduğunu söylemek kolay olmasa da bizim varlığı bu ilkeler çerçevesinde kavradığımız doğrudur. Varlıkta bir “irrasyonel”den bahsetme, akıl ilkelerinin varlıkta geçerli olmayan bir alanın mevcudiyetini gösterir. Varlık hakkındaki bilimsel bilgimiz ancak bu ilkelerin uygulanabildiği alan için mümkündür. Biz varlığın bilgisini, onu aklileştirerek elde ediyoruz. Aklileştirme bu ilkelere uydurmadır. Bu ilkelerin uygulanamayacağı varlık alanları bilimsel bilginin sınırları dışındadır. İnsan ona da ulaşmaya çalışır. Böyle bir çabada kullandığı yol mantık ilkelerin hâkim olduğu akıl değil imandır.”

Aklın açıklamada yetersiz kaldığı alana erişmek için kullanılan bir güçtür. Prof. Hilmi Ziya Ülken insanın şuur ve bilme fikrini ortaya koymak için aşkın bir varlığın gerekli olduğuna dikkat çekip böyle bir varlığa ancak inanma yolu ile ulaşılabileceğini söylüyor: “aşkın varlığa inanmadan başka hiçbir yolla nüfuz edilemez. Gazali’nin kalp gözü, Bergson’un sezgi dediği güçler, inanmanın şeffaflaştırdığı, yeni yollardır. Bu yolla bilgiyi elde ederiz (Öner, 1969: 303).

## SONUÇ ve DEĞERLENDİRME

Mantık alanında çalışan Necati Öner doktorasını ve doçentlik çalışmasını mantık üzerine yapmıştır. Ayrıca mantığın çeşitli meseleleri, yakın dönem Türk mantık tarihi ve mantık felsefesi ile ilgili makaleleri yayınlanmıştır. Öner, yazılarında, konuşmalarında tutarlılığa, mantıki temellendirmeye büyük özen göstermiştir.

Öner, mantık ilmi üzerinde araştırmalarına ağırlık vererek şu çalışmaları yapmıştır: Doktora tezi “Tanzimattan Sonra Türkiye’de İlim ve Mantık Anlayışı”; Doçentlik tezi “Fransız Sosyoloji Okuluna Göre Mantığın Menşei Problemi”; Profesörlük tezi “Mantığın Ana İlkeleri ve Bu İlkelerin Varlıkla Olan İlişkileri”.

Öner, mantığın ana ilkeleri ve bunların varlıkla ilgisi üzerinde özel ve geniş bir araştırmasında etraflıca durmuştur. Bu ilkeler özdeşlik, çelişmezlik, üçüncü halin imkânsızlığı ve yeter sebep ilkeleridir. Öner, bu ilkeleri açıkladıktan sonra bunların varlığa uygulanışı varlıklarla ilişkileri üzerinde durur. Öner, yeter sebep ilkesi ile ona bağlı olarak nedensellik ile amaçlılık üzerinde durur.

Necati Öner Tanzimat’tan Sonra Türkiye’de İlim ve Mantık Anlayışı adlı eserinin başında Tanzimat’a gelinceye kadar yapılan ilim ve mantık çalışmalarını, İslam bilim adamlarının ilimleri nasıl sınıflandırdıklarını ve ilim ile mantıktan ne anladıklarını özetlemektedir.

Tanzimat’tan sonra ülkemizdeki ilim ve mantık anlayışını Aristo, Farabi, İbn-i Sina geleneğine bağlı ilim anlayışı ve bu anlayışla yazılmış mantık kitaplarının incelenmesi ile batı etkisiyle ortaya çıkan ilim anlayışı ve Avrupa’daki yeni mantık çalışmalarının etkileri olmak üzere iki kısımda ele almıştır.

Öner, Tanzimat'tan sonraki mantık anlayışını açıklarken şu konulara yer vermiştir: Gallupî'den Miftah-ül Fünun adıyla tercüme edilen eserle, Ali Sedad'ın Mizan-ul Ukul Fi'l-Mantık Vel-Usul adlı eserini incelemekte, eski ile yeni mantık anlayışlarının nasıl uzlaştırılmaya çalışıldığını açıklamakta, İsmail Hakkı İzmirli'nin Sembolik mantık çalışmalarındaki gelişimsel süreçten bahsettikten sonra mantığın Türkiye'deki durumuna geçerek özellikle Ali Sedad ve Salih Zeki'nin fikirlerine değinmiştir.

Osmanlıdan gelen felsefe geleneğinde, felsefe dinden bağlarını koparamamıştır. Çoğu zaman felsefe dinin karşısına konmuştur. Öner, din ve felsefenin birbirinden bağımsız iki ayrı alan olduğunu her ikisinin de ne pozitif ne de mistik zihniyet içinde değerlendirilebileceğini izah etmiştir.

Mantığın kaynağı problemini araştıran ve bu konuya büyük ağırlık veren Öner, öncelikle mantığın tanımını yapmıştır. Mantığın hem bir bilimi, hem de düşünce tarzını ifade ettiğini belirttikten sonra esas problemine geçen Öner, mantığın kaynağı probleminin düşünce tarihiyle birlikte başladığını ifade etmektedir. Bu konuyla ilgili yaptığı çalışmada kendine çıkış noktası olarak Fransız Sosyoloji Okulu'nu almıştır. 'Fransız Sosyoloji Okuluna göre mantığın kaynağı problemi' isimli çalışmasında kategorilerin, kavramların, sınıflama fikrinin ve akıl ilkelerinin kaynağını toplumda bulan Durkheim'ci tezi eleştirmiştir.

Fransız Sosyoloji Okulu'nun problemi çözmede izlediği yol Öner'i ilkel düşüncenin incelenmesine sevk etmiştir. Çünkü sosyoloji okulu mensupları mantığın kaynağını araştırırken daima ilkel toplumlardan örnek vermişler ve konun çözümü için ilkel düşüncenin ele alınmasının kaçınılmaz olduğunu ifade etmişlerdir.

Zihniyet konusu Öner'in dikkatini çeken bir konu olmuştur. Mantık ile zihni karşılaştırmış ve mantığın bütün unsurlar içinde değişmez olduğunu, tek olduğunu vurgulamış, zihniyetin ise mantık gibi sabit olmadığını ifade etmiştir. Fransız Sosyoloji Okulu'nun, ilkel insanla medeni insan arasında mantık farkı olduğunu kabul eden tezlerinin hatalı olduğunu, asıl farkın zihniyet farkı olduğunu, bütün insanlarda mantığın aynı olduğunu, ifade etmiştir. Olgusal ve büyüsel olarak ayrılan zihniyetlere "eleştirisel zihniyet"i de ekleyerek, üç temel zihniyet olduğunu kabul etmiştir. Temel zihniyetleri

(büyüsel, olgusal, eleştirisel), ikincil zihniyetlerden ayırmak için ikincil zihniyetlere tutum adını vermiştir.

Ülkemizde mantık öğrenimi görenlerin başvuracağı, Öner'in Klasik Mantık isimli eserine kadar bütün mantık konularını sistematik bir şekilde ele alan mantık kitabı olduğu söylenemez. Bu boşluğu 1970 yılında ilk baskısı yayınlanan Necati Öner'in yazmış olduğu Klasik Mantık isimli eseri doldurmaktadır. Öner, Klasik Mantık adlı eserinde Aristo mantığının konularını işlerken, İslam mantıkçılarının anlayışını esas almakla birlikte klasik batı mantıkçılarının da eserlerini göz önünde tutarak gerek İslam dünyasında gerekse batıda klasik mantığın nasıl işlendiğini belirtmeye çalışmıştır. Baskı sayısı ona ulaşan ve yüksek öğrenimde mantık derslerinde okutulan eserde mantık terimlerinin Türkçeleşmesi için çaba sarf etmiştir.

Uzun yıllardır felsefe eğitim-öğretimi veren Öner, 1987'de kurduğu "Türk Felsefe Derneği" ve bu derneğin yayını olan "Felsefe Dünyası" dergisinde farklı düşüncedeki felsefecileri bu dernekte toplamış, onların araştırmalarını yayımlamıştır. Güncel ve felsefi problemlere çözüm getiren pek çok sempozyum, kongre ve panel düzenlemiş, bunların metinlerini dergide yayımlamış, Türk Felsefe Derneğinin başkanlığını başarıyla yürütmektedir.

Öner'in gerçek felsefe-mantık geleneğinin, doğru düşünmenin, eleştirici araştırma düşüncesinin yerleşmesi için entelektüel boyutta ve eğitim alanında çalışmaları vardır. Ele aldığı problemleri bu bakış açısıyla değerlendiren ve çeşitli üniversitelerde eleştirel düşünceye açık, lisans ve lisansüstü düzeyde birçok akademisyen ve araştırmacı yetiştiren Öner, Cumhuriyet Dönemi Türk Felsefe hayatında önemli bir yere sahiptir.

Öner'in fikirleri, özgünlükleri, çalışmaları, farklı görüşe sahip insanları etrafında toplayabilmesi, her probleme mantıklı çözümler getirmesi çağdaş düşünce hayatımıza çok büyük katkı sayılmalıdır.

Öner, sadece mantıkla ilgili konularla değil bilim, felsefe, bilgi, zihniyetler, hoşgörü, yabancı dilde öğretim, dil, din, kültür, milli kültür, milli zihniyet, milli birlik, din felsefe münasebeti, stres, eğitim, ahlak, değerler, bunların aşındırılmasından doğan

bunalım, din eğitimi ve öğretimi, haklar ve hürriyetler, sorumluluklar, ruhun ebediliği, ahret hayatı, ölüm, intihar, ölüm korkusundan ve stresten kurtuluş, güven duygusu, Allah’a teslimiyet, dini inancın stres yaratıp yaratmadığı, sabır gibi pek çok meseleyi ele almıştır.

Düşüncelerinde belli başlı noktalarını ele aldığımız Prof. Dr. Necati Öner, mantık geleneğimizdeki yeni çizgisi ve orijinal tespitleri ile genel olarak Türk kültür tarihinde, özel olarak mantık ve felsefe alanında hak ettiği yeri almıştır.

Düşünceleriyle, kişiliğiyle, ortaya koyduğu kavramlarla, eleştirisel tutumuyla, yaptığı araştırmalarla, verdiği eserlerle Türk düşünce tarihinde önemli bir yere sahip olan Öner örnek alınması gereken bir düşünürdür.

## KAYNAKÇA

## KİTAPLAR

Değirmencioğlu, C. (2004). *Türkiye’de İlk Felsefe Cemiyeti ve Sonraki Gelişmeler*.

(1. Basım). Ankara: Odak Yayınları.

Grünberg, T., Öner, N. (1994). *Mantık (Liseler için)*. (1.Basım). Ankara: Emel Yayınevi.

Köz, İ. (2003). *Mantık Felsefesi*. (1. Basım). Ankara: Elis Yayınları.

Öner, N. (1967). *Tanzimattan Sonra Türkiye’de İlim ve Mantık Anlayışı*. (1. Basım). Ankara: Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Yayınları.

Öner, N. (1977). *Fransız Sosyoloji Okuluna Göre Mantığın Menşei Problemi*. (2.Basım). Ankara: Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Yayınları.

Öner, N. (1995a). *Felsefe Yolunda Düşünceler*. (1.Basım). İstanbul: Milli Eğitim Bakanlığı Yayınları.

Öner, N. (1998). *Klasik Mantık*. (8.Basım). Ankara: Bilim Yayıncılık.

Öner, N. (2008). *Bilginin serüveni*. (2.Basım). Ankara: Vadi Yayıncılık.

Öner, N. (2009a). *Görüşler*. (1. Baskı) Ankara: Beyaz Kule Yayınları.

Özlem, D. (2004). *Mantık*. (7.Basım). İstanbul: İnkılap Yayıncılık.

Taylan, N. (1981). *Mantık*. (1.Basım). İstanbul: Marifet Yayınları.

Ülken, H. (1942). *Mantık Tarihi*. (1.Basım). İstanbul: İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Yayınları.

Vergili, A. (2006). *Hilmi Ziya Ülken Kitabı*. (1. Basım). Ankara: Kitabevi yayınları.

## MAKALELER

Başçı, Vahdettin. (1999). Örnek Bir İnsan: Hocam Necati Öner. *Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 40 (Prof. Dr. Necati Öner Armağanı), 79-81.

Bingöl, Abdulkuddus. (1998). Osmanlı Dünyasında Mantık Bilimi ve Eğitimi. *Felsefe Dünyası Dergisi*, 29, 12-20.

Bolay, Süleyman Hayri. (1999). Felsefe Yapmak ve Necati Öner. *Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 40 (Prof. Dr. Necati Öner Armağanı), 15-19.

Hizmetli, Sabri. (1999). Prof. Dr. Necati Öner'in Sosyal Yönü. *Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 40 (Prof. Dr. Necati Öner Armağanı), 35-38.

Kılıç, Recep. (1999). Prof. Dr. Necati Öner ile "Düşüncelerinin Gelişim Seyri" Üzerine Yapılan Mülakat. *Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 40 (Prof. Dr. Necati Öner Armağanı), 9-13.

Köz, İsmail. (1999). Necati Öner Biyografisi. *Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 40 (Prof. Dr. Necati Öner Armağanı), 3-7.

Köz, İsmail. (2001). Aristo Mantığında Formalizm Tartışması. *Felsefe Dünyası Dergisi*, 34, 36-60.

Öner, Necati. (1969). Mantığın Ana İlkeleri ve Bu İlkelerin Varlıkla Olan İlişkisi. *Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 17, 285-303.

Öner, Necati. (1985). Zihniyet Farklılıkları ve Kültür. *Erdem Atatürk Kültür Merkezi Dergisi*, 1 (1), 45-57.

Öner, Necati. (1986a). Milli Zihniyet ve Milli Birlik. *Türk Kültürü Araştırma Enstitüsü*, 267, 12-28.

Öner, Necati. (1986b). Mantıkçı Baba-Oğul: Ahmet Cevdet, Ali Sedat. *Erdem* 2 (6), 769-799.

Öner, Necati. (1991). İnsanda Öz ve Varoluş. *Felsefe Dünyası Dergisi*, 1, 2-11.

Öner, Necati. (1992). Türkiye'de Mantık Çalışmaları. *Felsefe Dünyası Dergisi*, 6, 2-10.

Öner, Necati. (1995b). Felsefi Tutum. *Felsefe Dünyası Dergisi*, 8, 3-6.

Öner, Necati. (2000). Eleştirisel Zihniyet. *Felsefe Dünyası Dergisi*, 32, 3-4.

Öner, Necati. (2009b). Eğitimin Amacı. *Felsefe Dünyası Dergisi*, 49, 1-3.

Öner, Necati. (2009c). Üç Yanlış Kelime. *Felsefe Dünyası Dergisi*, 50, 3-5.

Timuçin, Afşar. (1999). Hocamız Necati Öner. *Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 40 (Prof. Dr. Necati Öner Armağanı), 21-22.

Tozlu, Necmettin. (1999). Felsefeyi Güzelleştiren Adam. *Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 40 (Prof. Dr. Necati Öner Armağanı), 39-44.